

3 KRONIKA7I

2023

IZ ZGODOVINE ILIRSKE BISTRICE

71
2023

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

Iz zgodovine Ilirske Bistrice

Uredil Miha Preinfalk

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2023, letnik 71, številka 3 – Iz zgodovine Ilirske Bistrice

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

20. oktobra 2023

Naslednja številka izide/ Next issue:

februar/ February 2024

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji/ Single issue 20,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Izid te številke je finančno podprla tudi:

Občina Ilirska Bistrica

OBČINA
ILIRSKA
BISTRICA

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

420 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus; Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Ilirska Bistrica v 70. letih 20. stoletja. Pogled na stavbe današnjega sodišča, banke, občine in pošte / Ilirska Bistrica in the 1970s. View of the buildings of today's courthouse, bank, municipality and post office (hrani /kept by: Knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica).

Na zadnji strani/ Back cover: Vitraž na Gregorčičevi 15 v Ilirski Bistrici z grbom Ilirske Bistrice ter zastavami Avstro-Ogrske in Avstrijskega primorja, domnevno 70. leta 19. stoletja. Heraldčne barve niso povsem točne. / Stained glass window at 15 Gregorčičeva Street in Ilirska Bistrica with the coat of arms of Ilirska Bistrica and the flags of the Austro-Hungarian Empire and the Austrian Littoral, presumably from the 1870s. Heraldic colours are not entirely accurate (foto / Photo: Marjan Krebelj).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Ilirska Bistrica)(082)

IZ zgodovine Ilirske Bistrice / uredil Miha Preinfalk ; [prevodi povzetkov Manca Gašperšič - angleščina]. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2023. - (Kronika, ISSN 0023-4923 ; letn. 71, št. 3)

ISBN 978-961-6777-32-2
COBISS.SI-ID 169613571

KAZALO

Razprave

Miha Preinfalk:	Ilirska Bistrica – dva kraja, ena zgodovina445
	Ilirska Bistrica. Two places, one history447
Boris Golec:	Kdaj in zakaj je bilo Trnovo trg449
Vanja Kočever:	Kužna epidemija leta 1631 na Kranjskem in njena razširjenost ob zgornjem toku reke Reke471
Vanja Kočever:	Trnovsko župnišče kot prenočišče cesarja Karla VI. na potovanju ob dednih poklonitvah notranjeavstrijskih dežel leta 1728489
Damir Tulić, Mario Pintarić:	Altaristička i kiparska oprema župne crkve svetog Petra u Ilirskoj Bistrici519
Igor Gardelin:	Plemiška rodbina Porcia in zapuščina Hanibala Alfonza kneza Porcia na gradu Prem535
Boris Golec:	Dvorec Trnovo – tri razrešene neznanke: nastanek, izginotje in lokacija561
Boris Golec:	Skladatelj Fran Gerbič in Trnovo pri Ilirski Bistrici575
Aneja Rože:	Spominska obeležja Dragotinu Ketteju od pesnikove smrti do stote obletnice njegovega rojstva.....591
Bogdan Kolar:	Začetki ustanove notredamskih sester v Trnovem611
Nejc Bratina:	Delovanje telovadnega odseka Orel na Ilirskobistriškem623
Emilija Kastelic:	Arhitektura občine Ilirska Bistrica in okolice v obdobju fašizma631
Eda Belingar:	Načrtovanje palače nekdanje Hranilnice (Cassa di Risparmio) v Ilirski Bistrici643
Urška Godina:	Sakralna umetnost Toneta Kralja na Primorskem. Umetniška dela v cerkvah na Ilirskobistriškem657
Irena Uršič:	Možje in fantje z Ilirskobistriškega v italijanski vojaški suknji. Med imeni pobeglih in mrtvih ter spomini preživelih679
Klemen Kocjančič:	Vojaške operacije v času nemške okupacije Ilirske Bistrice in okolice med drugo svetovno vojno.....703
Denis Cerkvenik:	Zaključni boji v okolici Ilirske Bistrice ob koncu druge svetovne vojne.....717
Tjaša Jakop:	Opis govora vasi Jelšane.....727

Jubilej

Vojko Čeligoj, raziskovalec ilirskobistriških korenin in skozi desetletja kronist bistriškega vsakdana s fotografskim aparatom v roki (<i>Dragica Jaksetič</i>)735
--

Ocene in poročila

Janez Bilc: Kronika fare trnovske na Notranjskem (<i>Bogdan Kolar</i>).....	737
Vlasta Beltram: Svet med Snežnikom in Slavnikom med drugo svetovno vojno (<i>Klemen Kocjančič</i>)	738

Irena Uršič

prof. zgodovine in geografije, muzejska svetovalka, Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije,
Celovška cesta 23, SI-1000 Ljubljana; študentka programa III. stopnje,
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: irena.ursic@muzej-nz.si

Možje in fantje z Ilirskobistriškega v italijanski vojaški suknji

Med imeni pobeglih in mrtvih ter spomini preživelih

IZVLEČEK

Možje, vpoklicani v italijanske oborožene sile, in mladoletni fantje, prisilno odvedeni v posebne bataljone italijanske vojske, so v obdobju med letoma 1922 in 1943 z Ilirskobistriškega kot italijanski državljani po uveljavitvi Rapalske pogodbe odhajali v vojaške strukture države, ki ni bila njihova domovina. S poitalijančenimi imeni in iz raznarodovalnega okolja fašističnega režima so za vojaške interese Kraljevine Italije tvegali življenje. Prispevek se posveča izbranim vsebinam, osredotočenim na beg vojaških obveznikov leta 1935, pred vojno v Etiopiji in po njej, na osebne izkušnje preživelih med svetovnima vojnama in med drugo svetovno vojno ter na mrtve in pogrešane v vojski in ujetništvu. Avtoričini temeljni viri so italijanski arhivski viri, viktimološki viri in ustni viri, pridobljeni s terenskimi raziskavami. V izogib posplošitvam poskuša članek približati razsežnosti vpoklicev ter s konkretnimi imeni pobeglih, mrtvih in pričevanji preživelih postaviti v ospredje človeka.

KLJUČNE BESEDE

Ilirska Bistrica, italijanske oborožene sile, vpoklicani, mobilizirani, ilegalno izseljeni, dezertjerji, ujetniki, žrtve, italijansko-etopijska vojna, druga svetovna vojna, spomini

ABSTRACT

MEN AND BOYS FROM THE ILIRSKA BISTRICA AREA IN ITALIAN MILITARY UNIFORM. FROM THE NAMES OF DESERTERS AND DEAD SOLDIERS TO SURVIVORS' MEMOIRS

Between 1922 and 1943, after the Treaty of Rapallo came into force, men enlisted in the Italian armed forces and boys forcibly incorporated into special battalions of the Italian army left the Ilirska Bistrica area as Italian citizens, joining the military structures of a state that was not their homeland. Having their names Italianized and coming from an environment that the fascist regime had stripped of its national identity, they risked their lives for the military interests of the Kingdom of Italy. The contribution sets forth selected topics, focusing on conscripts deserting in 1935, before and after the war in Ethiopia, on survivors' personal experiences during the interwar period and the Second World War as well as on dead and missing soldiers and war captives. The author draws primarily on Italian archival sources, victimology sources, and oral sources obtained through conducting field research. To avoid generalizations, the article aims to highlight the different dimensions of enlistments and personalize the narrative by using the concrete names of deserters and dead soldiers as well as survivors' testimonies.

KEY WORDS

Ilirska Bistrica, Italian armed forces, the enlisted, the mobilized, the illegally expelled, deserters, captives, victims, Italian-Ethiopian War, Second World War, memoirs

Uvod

Služenje vojaškega roka, vpoklic v italijanske obožene sile in posledično ujetništvo ter umeščanje v posebne bataljone italijanske vojske so prvič v slovenski zgodovini med svetovnima vojnama in med drugo svetovno vojno vojaške obveznike slovenskega rodu razkropili na pet celin sveta, tudi za vojsko sposobne fante in može z Ilirskobistriškega.¹

Z italijansko zasedbo slovenskega ozemlja ob koncu prve svetovne vojne in uveljavitvijo Rapalske pogodbe² so vsi kraji v današnji ilirskobistriški občini od 5. januarja 1921 postali del Kraljevine Italije, njeni prebivalci pa italijanski državljani (ozemlje je italijanski državi pripadalo do 15. septembra 1947,³ potem ko je bila že več kot leto dni razglašena Republika Italija). Ilirskobistriško je postalo del Julijske krajine. Pristojnosti Istrske ali Puljske province (*Provincia dell'Istria/Provincia di Pola*) iz leta 1923 in Postojnskega okrožja (*Distretto di Postumia*) so bile po letu 1924⁴ postopoma prenesene na novo provinco Julijske krajine, ki je imela dve različni imeni: Reška provinca ali Kvarnerska provinca (*Provincia di Fiume/Provincia del Carnaro*). Obsegala je vse kraje današnje ilirskobistriške občine,⁵ ki so bili s poitalijančenimi imeni razdeljeni v šest občin: Ilirska Bistrica (*Bisterza*, od leta 1927 *Villa del Nevoso*), Jablanica (*Castel Iablanizza*), Jelšane (*Elsane*), Knežak (*Fontana del Conte*), Podgrad (*Castelnuovo d'Istria*) in Prem (*Primano*).⁶

Leta 1923 je bila uveljavljena zakonodaja, ki je reformirala naborniški sistem.⁷ Nabor so izvajali občinski naborni uradi (*Ufficio Comunale di Leva*) (s pripravljanjem seznamov nabornikov), naborni sveti

(*Consiglio di Leva*) (s preverjanjem sposobnosti nabornikov za služenje vojaškega roka) in naborni uradi (*Ufficio di Leva*) (s potrjevanjem seznamov in neposredno odgovornostjo vojnemu ministrstvu v Rimu). Sedež nabornega sveta za Ilirskobistriško je bil na Reki kot glavnem mestu Reške province, sestavljale pa so ga mobilne naborne komisije, ki so obiskovale občine ali, v primeru novih provinc, sedeže sodnih okrožij. To je bilo v Ilirski Bistrici. Mobilno naborno komisijo, pri kateri so se morali zgledati naborniki, so sestavljali sodnik, častnik kraljeve vojske, deželni svetnik in vojaški zdravnik. Potrjeni seznam nabornikov so bili posredovani vojaškim okrožjem. Pristojnost nad vojaškimi obvezniki, služenjem vojaškega roka in mobilizacijo sta za Ilirskobistriško imeli dve vojaški okrožji: tržaško (*Distretto militare di Trieste*) in puljsko (*Distretto militare di Pola*). Pod tržaško vojaško okrožje so spadale občine Ilirska Bistrica, Jabla-

Skupina »rekrutov na viziti« (nabornikov na naboru za italijansko vojsko) leta 1941. V sredini zadaj je Franc Tomšič iz Koritnic. Nabornike krasijo raznobarvni »pankeljci« (trakovi), dva v barvah italijanske zastave (MNSZS, Osebna zapuščina Franca Tomšiča – evidentirano gradivo, izvirnik brani Joško Tomšič).

¹ Termin »Ilirskobistriško« se v prispevku nanaša na vse kraje v današnji Občini Ilirska Bistrica.

² Mirovna pogodba med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS, podpisana 12. 11. 1920 in uveljavljena 5. 1. 1921.

³ Uveljavitev določil Pariške mirovne pogodbe z dne 10. 2. 1947.

⁴ Tedaj je bilo Kraljevini Italiji priključeno tudi mesto Reka.

⁵ Obsegala je tudi nekaj krajev v današnjih občinah Pivka in Hrpelje – Kozina ter nekaj krajev v zaledju Reke onkraj današnje meje s Hrvaško. Tedanja Občina Jelšane je pod Puljsko provinco spadala do leta 1924, Občina Podgrad pa do leta 1928. Občine Ilirska Bistrica, Jablanica, Prem in Knežak pa so do leta 1928 spadale pod Postojnsko okrožje (Perselli, *I Censimenti*, str. 22).

⁶ Občine Čelje (*Ceglie*), Janeževo Brdo (*Berdo San Giovanni*), Kilovče (*Monte Chilovi*), Ratečevo Brdo (*Ratecevo in Monte*) in Smrje (*Smeria*) so bile decembra 1924 priključene Občini Prem. Občina Trnovo (*Torrenova di Bisterza*) je bila decembra 1927 priključena Ilirski Bistrici s skupnim poitalijančenim imenom *Villa del Nevoso*. Občina Podgrad je bila šele leta 1928 priključena Reški provinci (*Storia dei Comuni*, www.elesht.it/storiacomuni/) (29. 5. 2023). Po podatkih italijanskega letopisa iz leta 1940/1941 je bilo število prebivalcev sledeče: 7.180 v Občini Podgrad, 5.588 v Občini Ilirska Bistrica, 3.727 v Občini Knežak, 3.363 v Občini Jelšane, 3.106 v Občini Jablanica in 1.455 v Občini Prem (ACS, DOC D 6 75, *Annuario*, str. 747–750).

⁷ *Gazzetta Ufficiale*, n. 149, 1923, str. 5015–5018.

nica, Knežak in Prem, pod puljsko pa občini Jelšane in Podgrad.⁸

19. septembra 1921 je bila s kraljevim odlokom vojnemu ministrstvu predana pristojnost, da odredi služenje vojaškega roka v kopenski vojski in mornarici za prebivalce novih provinc, in sicer za rojene v letih 1901 in 1902, ter da služenje opravljajo istočasno.⁹ Vojaški obvezniki so bili postopoma razvrščeni v vse rodove italijanskih oboroženih sil, v kraljevo kopensko vojsko (*Regio Esercito*), kraljevo mornarico (*Regio Marina*), kraljevo letalstvo (*Regio Aeronautica*) in v druge formacije pod vojaškim okriljem (financo, policijo, gasilce, paznike in fašistično milico MVSN).

Leta 1922 so na služenje vojaškega roka odšli prvi za vojsko sposobni možje, zadnji pa leta 1943. Na služenje vojaškega roka v kopenski vojski so prvotno odhajali v dopolnjenem dvajsetem letu starosti, od leta 1927 v enaindvajsetem, od leta 1939 pa ponovno v dvajsetem, a tudi mlajši.¹⁰ Vojaški rok je trajal osemnajst mesecev, obdobje vojaške dolžnosti pa do konca leta, v katerem je vojaški obveznik dopolnil 55 let.¹¹ Enote posebnih bataljonov (*battaglioni speciali*) italijanske vojske, v katere so v letih 1940–1943 vključevali redno vpoklicane, razorožene zaradi nezaupanja, mladoletnike (rojene med letoma 1924 in 1926) ter vojaške obveznike starejših letnikov, so izkoristili za delovno silo in jih odvrnili od morebitne vključitve v odporiško gibanje. Starejši vojaški obvezniki, rojeni v letih 1901–1916, so slovensko osnovno šolo obiskovali še pod Avstro-Ogrsko (do leta 1918) in pod Kraljevino Italijo (do leta 1923). Mlajšim vojaškim obveznikom, rojenim v letih 1917–1923, pa je bilo osnovno šolanje v materinščini odvzeto. Leta 1923 je bila uzakonjena šolska reforma pod vodstvom italijanskega ministra za izobraževanje Giovannija Gentileja. Pomenila je najobsežnejšo prenovno izobraževalnega sistema od osnovnih šol do univerz in uvedbo obveznega šolanja do štirinajstega leta starosti, a postavila tudi temelje fašističnega sistema nacionalne prevzgoje in z ukinitvijo poučevanja v slovenščini na slovenskih šolah izbrisala slovenski jezik kot samobitni del slovenske identitete. Že v šolskem letu 1923/1924 je v prve razrede petletnih osnovnih šol (trajajočih od šestega do desetega leta starosti) uvedla poučevanje izključno v italijanščini. V naslednjih letih so bile slovenske šole ukinjene v celoti. Otroke je italijanski šolski sistem vzgajal v duhu, da je s pridobitvijo slovenskega ozemlja glas italijanskega *Risorgimenta*¹² končno dosežen. Od leta 1926 so bili neprostoovoljno vključeni v organizacije fašističnega režima, pred odhodom na služenje vojaškega roka pa so bili deležni predvojaške vzgoje. Bili

so del sistema, ki je tesno povezoval šolo, politični režim in oborožene sile.¹³

Vojne preizkušnje so se za vojaške obveznike začele že leta 1935 z italijanskim napadom na Etiopijo oziroma Abesinijo. Nadaljevale so se v španski državljanski vojni na strani nacionalističnih sil generala Franca (1936–1939) in v italijanski zasedbi Albanije leta 1939.

Ilegalne izselitve v strahu pred vojskovanjem v Etiopiji

Kraljevina Italija je do vojaškega napada na Etiopijo v Afriki že imela kolonije Libijo, Eritrejo in Italijansko Somalijo. Sedemmesečna vojna v Etiopiji (1935–1936) se je odvijala v okviru Mussolinijeve ideje, da bi kraljevino ozemelsko približali velikosti Rimskega imperija, in se zaključila z razglasitvijo Afriškega vzhodnega imperija (*Africa Orientale Italiana*). Za možje z Ilirskobistriškega je bil to čas prvih mobilizacij v obdobju fašizma, bojevanja v kolonialni vojni na afriški celini, pa tudi prvih intenzivnejših ilegalnih izselitev zaradi vojaških razlogov.

Na sprejemanje ali zavračanje vojaške dolžnosti so vplivale vesti iz tiskanih medijev, kazenska odgovornost v primeru izogibanja vpoklicu in mnenja protifašistov, ki so sodelovanje v vojni zavračali ali pa mu niso nasprotovali. Del tržaškega političnega vodstva društva Edinost¹⁴ je zagovarjal opredelitev Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine, naj vpoklicani zbežijo čez mejo, da ne bodo pripomogli k izgradnji imperija in umirali v Afriki, del pa je temu nasprotoval.¹⁵ Tigrovec Dorče Sardoč¹⁶ je razmišljal takole: »Nekaj jih bo padlo, a tisti, ki ostanejo pri življenju, se bodo vrnili, se poročili in imeli bomo tristo slovenskih družin. Če gredo čez mejo, pa bodo dekleta ostala neporočena. Torej ne izgubimo samo tristo ali štiristo fantov, izgubimo štiristo mož in družin!«¹⁷

Časopis *Istra*¹⁸ je med rednim poročanjem o razmerah v Etiopiji objavljal tudi strah vzbujajoče vesti, 25. oktobra 1935 na naslovnici tudi članek: *Žalostna poročila naših fantov iz Afrike – Neozdravljive kužne bolezni najhujše zlo! Z velikimi tiskanimi črkami je zapisano, da je Stanislav Penko, po domače Maklavinov z Ratečevega Brda, obolel zaradi gobavosti: »Oboleli Penko je tudi sam sporočil svoji materi o stanju svoje bolezni in pravi med drugim: 'Živ sem, a za vas*

⁸ *Nuovo dizionario*, str. 55, 59, 89, 95, 185, 261.

⁹ *Primo manuale*, str. 47, 49.

¹⁰ *Testo Unico*, 5. 8. 1927, Ilari, *Storia*, str. 295.

¹¹ *Testo Unico*, 16. 4. 1938, str. 12.

¹² Politično gibanje za združitve in osvoboditev Italije v 19. stoletju.

¹³ Gl. Kacin Wohinz in Verginella, *Primorski upor fašizmu*; Tognon, *La riforma Gentile*: https://www.treccani.it/enciclopedia/la-riforma-gentile_%28Croce-e-Gentile%29/ (22. 7. 2023).

¹⁴ Uradno je bilo društvo Edinost tedaj že razpuščeno.

¹⁵ Sardoč, *Tigrova sled*, str. 108.

¹⁶ 1898, Slivno pri Nabrežini–1988, Gorica; na drugem tržaškem procesu leta 1941 obsojen na smrt in pomilošen.

¹⁷ Sardoč, *Tigrova sled*, str. 109.

¹⁸ Glasilo Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine, ki je v letih 1929–40 v hrvaškem in slovenskem jeziku izhajalo v Zagrebu.

Fotografija Stanislava Penka z Ratečevega Brda, rojenega leta 1911, je nastala septembra 1936 v ateljeju Fotografia Meridiana v Torinu po koncu italijansko-etiopske vojne. Na naslovnici časopisa Istra je bila manj kot leto dni pred nastankom fotografije objavljena vest, da je Stanislav Penko v Etiopiji zbolel za gobavostjo, toda njegova družina o tem ne ve ničesar (MNSZS, Osebna zapuščina Stanislava Penka – evidentirano gradivo, izvirnik hrani sin Stanislav Penko).

toliko ko mrtev. Nahajam se namreč v bolnici bolan na gobavosti. Nekaj gob mi zazdravijo, a vedno se mi jih še enkrat toliko pojavi. Radi tega so se zdravniki zdaj odločili, da me pošljejo v poseben izoliran kraj za gobavce.¹⁹

Čeprav je bilo v kolonialnih vojnah število smrtnih žrtev zaradi bolezni pogosto enako visoko ali celo višje od števila smrtnih žrtev zaradi bojevanja, so italijanske oblasti, kot razbিরamo iz poročila vojaškega zdravnika Alda Galfettija, precejšnje pozornost namenjale preventivi in ustreznemu zdravljenju vojakov, da bi preprečile visoko število obolelih. Ena najsmrtonosnejših bolezni je bila malarija, ki so jo preprečevali z vsakodnevnimi odmerki kinina, pogosti so bili tifus, vročinski udari, griža in denga. Zaznali so tudi primere gobavosti, vendar po Galfettijevih besedah le med temnopoltimi vojnimi ujetniki.²⁰

Sin Stanislava Penka in njegov soimenjak, rojen leta 1941, je ohranil lepo očetovo fotografijo iz septembra 1936 v Torinu, torej iz časa po končani vojni. Novica, ki jo je izvedel leta 2023, da naj bi njegov oče v Etiopiji zbolel za gobavostjo, ga je presunila. V družini ni namreč o tem nikoli ničesar slišal, niti tega, da bi bil oče mobiliziran za vojno v Etiopiji in da bi obstajalo omenjeno pismo materi. Leta 1937 se je Stanislav Penko st. poročil in si kmalu ustvaril družino. Zaradi pomanjkanja dokumentacije, predvsem

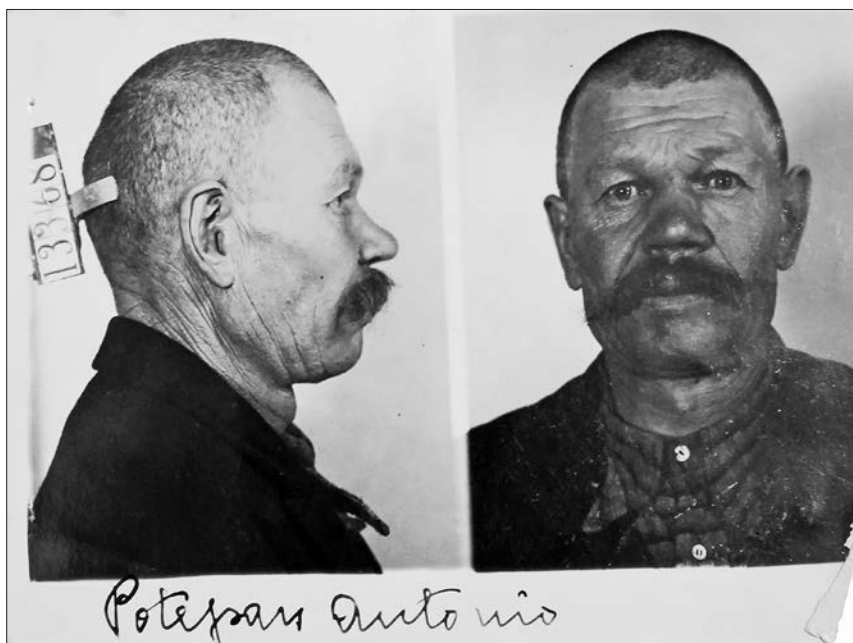
listine *Foglio matricolare* z natančnimi podatki vojaške poti, ne moremo z gotovostjo potrditi ali ovreči njegovega odhoda na bojišče v Etiopiji, ovržemo pa lahko časopisni podatek o njegovi obolelosti za gobavostjo. Prvo učinkovito zdravljenje gobavosti z antibiotikom dapsonom je bilo namreč na voljo šele v štiridesetih letih 20. stoletja.²¹ Če bi za nalezljivo gobavostjo res zbolel, bi torej ostal v izolaciji, iz Torina ne bi poslal lepe portretne fotografije in se ne bi vrnil na Ratečevo Brdo. Nepojasnjeno ostaja ozadje nastanka in objave članka na naslovnici, kajti ime, priimek, rojstni kraj in hišno ime so resnični. Sklepamo, da je časopis z objavljanjem tovrstnih, tudi lažnih vesti poskušal vplivati na javno mnenje o vojni in jo za vojaške obveznike slovenskega rodu prikazati v najstrašotnejši luči.

Sin Stanislav se očeta ne spomni. Med drugo svetovno vojno je bil namreč ponovno vpoklican. Na dopust domov je skupaj z bratom Rafaelom prišel ravno v času italijanskega požiga Ratečevega Brda 4. junija 1942, ko je bil požgan tudi njegov dom in je zadnjič videl svojega sina, dojenčka Stanislava. Stanislav po materinih spominih ve, da je očeta in strica pred ustrelitvijo rešila italijanska uniforma: »Karabiner ju je vzel, ker je odgovarjal za italijanske vojake, ki so bili na dopustu. Vzel jima je opasace in vezalke, da si ne bi kaj storila, ju peljal na vlak in z njim sta odšla vsak

¹⁹ Istra, 25. 10. 1935, naslovnica, »Žalostna poročila naših fantov iz Afrike – Neozdravljive kužne bolezni najbujše zlo!«.

²⁰ Galfetti, Il servizio, str. 37–39.

²¹ Biasizzo in Grbec, Lepra (gobavost), str. 39.

Fotografiji Antona Potepana iz Male Bukovice (ACS, C1, 1935–1936, 11/3). Anton Potepan (roj. 1888) je bil leta 1935 pridržan zaradi suma pomoči pri pobegih mladih fantov iz ilirskobistriških vasi, ki so se z ilegalno izselitvijo iz Kraljevine Italije hoteli izogniti vojaški obveznosti med vojno v Etiopiji. Iz obranjenih dokumentov je razvidno, da so ga obravnavali kot sumljivega in mu izrekli le opomin, kajti očitanege dejanja mu niso dokazali.

v svoj regiment.²² Stanislav Penko je po kapitulaciji Italije septembra 1943 na jugoslovansko bojišče stopil v vrstah prekomorcev in 6. januarja 1945 padel v Lapcu na Hrvaškem.

V osrednjem državnem arhivu v Rimu²³ je ohranjena dokumentacija prefektur provinc in organov ministrstva za notranje zadeve, redkeje tudi ministrstva za zunanje zadeve, v kateri so podatki o Slovencih,²⁴ ki so se z ilegalno izselitvijo v Kraljevino Jugoslavijo izognili vojaški obveznosti bodisi po prevzemu bodisi že pred prejemom poziva na vpoklic bodisi z dezerterstvom iz vojaških enot. Najobsežnejša dokumentacija je za province v Julijski krajini, tudi za reško. Prvo in obenem najštevilčnejšo mobilizacijo februarja in marca 1935 je doživela generacija mož, rojenih leta 1911. Druge, rojene med letoma 1907 in 1912, so mobilizirali selektivno.²⁵ Prav zato je bila negotovost med morebitno vpoklicanimi še večja, zaradi česar so bili med ilegalno

izseljenimi z Ilirskobistriškega leta 1935 možje različnih letnikov.

Največ ilegalno izseljenih je bilo iz krajev Jablanica, Podgraje in Zabiče, ki so bili najbližje italijansko-jugoslovanski meji. Jablanico je zapustilo kar trinajst mož: Roko Ignacij Baričič (roj. 1909), Jože Fabec (roj. 1910), Alojz Gržina (roj. 1914), Jože Hrenovec (roj. 1906), Anton Hrvatin (roj. 1910), Franc Hrvatin (roj. 1915), Alojz Iskra (roj. 1915), Ignacij Iskra (roj. 1910 v Podgrajah), Franc Poklar (roj. 1912), Alojz Štefančič (roj. 1915), Jože Štefančič (roj. 1912), Anton Štemberger (roj. 1916) in Anton Štemberger (roj. 1913). Od italijanskega konzulata v Sarajevu je ministrstvo za notranje zadeve pridobilo podatke, da se je Jože Štefančič izselil v Kumsale pri Banjaluki, Anton Štemberger v Česmo pri Banjaluki, Alojz Štefančič v Slavonsko Požego, Anton in Franc Hrvatin pa v Slavonijo.²⁶ Šest jih je odšlo iz Podgraj: Alojz Ličan (roj. 1909 v Jablanici), Ivan Ličan (roj. 1914 v ZDA), Jože Ličan (roj. 1917 v ZDA), Marjan Poklar (roj. 1914 v Jablanici), Štefan Poklar (roj. 1914) in Ivan Valenčič (roj. 1910 v Jablanici). Tudi Zabiče jih je zapustilo šest: Alojz Gržina (roj. 1914), Andrej Hrenovec (roj. 1905), Jože Hrenovec (roj. 1906), Alojz Iskra (roj. 1915), Franc Maraž (roj. 1916 v Šleziji) in Stanko Uljan (roj. 1914). Alojza Iskro so ob vrnitvi v Kraljevino Italijo septembra 1936 aretirali in predali pristojnim oblastem.²⁷

²² MNSZS, Stanislav Penko, zapis izjave, 5. 6. 2023.

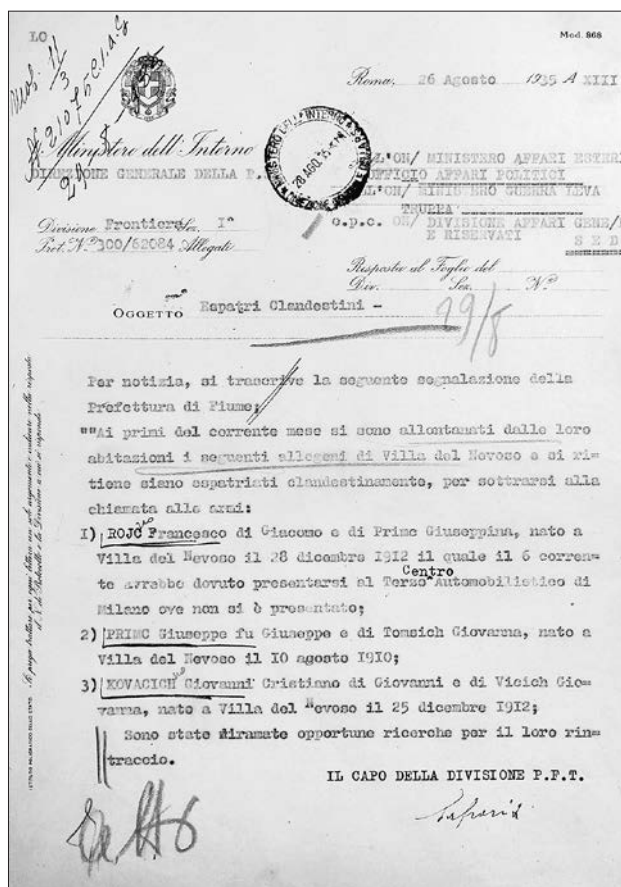
²³ ACS, PS C1: Mobilitazione classe 1911, b. 4, fasc. 11/3.

²⁴ Redki so tudi podatki o ilegalno izseljenih Hrvatih in v redkih primerih Italijanih.

²⁵ Vpoklic letnika 1911 je bil izveden 7. februarja in 26. marca 1935. Poleti, 2. julija in 10. avgusta, ter jeseni, 6. septembra 1935, so bili vpoklicani vojaki iz avtomobilističnih in tehničnih enot letnikov 1910 in 1912, 23. avgusta iz konjeniških enot letnika 1907, 25. avgusta in 6. septembra pa vojaki iz avtomobilističnih in artilerijskih enot letnika 1909. V več terminih oktobra 1935 ter 1. januarja 1936 so bile vpoklicane dodatne enote avtomobilistov, tehnikov, sanitete in karabinerjev (Ilari, *Storia*, str. 186).

²⁶ ACS, PS C1, b. 4, fasc. 11/3, 16. 1. 1936.

²⁷ ACS, PS C1, b. 4, fasc. 11/3, 15. 10. 1936.

Dokument o ilegalnih izseljencih Francu Rojcu, Jožetu Primcu in Ivanu Kovačiču iz Ilirske Bistrice z dne 26. avgusta 1935, v katerem je ministrstvo za notranje zadeve ministrstvo za zunanje zadeve in vojno ministrstvo obvestilo, da poteka preiskava za njihovo izsleditev (ACS, C1, 1935–1936, 11/3).

Reška oziroma kvarnerska prefektura je ministrstvu za notranje zadeve 21. februarja 1935 posebej poročala o Roku Ignaciju Baričiču, Jožetu Fabcu, Ignaciju Iskri, Ivanu in Jožetu Ličanu, Francu Poklarju in Ivanu Valenčiču, ki naj bi se 18. februarja 1935 zbrali v gostilni Jožeta Štembergerja v Zabičah, da bi proslavili odhod vpoklicanega vojaka Ivana Boštjančiča. Iz poročila sledi, da so bili v gostilni tudi italijanski častniki, ki so fante prepričevali, da v primeru vojne vpoklicani ne bodo v preveliki nevarnosti. Toda ne meneč se za te besede so ti fantje še isto noč pobegnili v Kraljevino Jugoslavijo v strahu pred mobilizacijo in odhodom v Italijansko Somalijo, kjer je bilo eno od izhodišč za bojišče v Etiopiji. V poročilu je še navedeno, da se med prebivalci Podgraj in Zabič širijo govorice o številnih ilegalnih izselitvah mladih iz reške in tržaške province ter da o tem izseljevanju pišejo v časopisih onkraj meje. Da bi preprečili ilegalne izselitve letnika 1911, so predlagali postopen odvzem obmejnih dovolilnic rojenim tega leta.²⁸

Iz vasi Smrje so se izselili Leopold Boštjančič (roj. 1911), Anton Mršnik (roj. 1912), Anton Samsa (roj.

1910) in Jože Urh (roj. 1912), iz Ilirske Bistrice Ivan Kovačič (roj. 1912), Jože Primc (roj. 1910) in Franc Rojc (roj. 1912), z Male Bukovice pa Stanislav Novak (roj. 1910) in Franc Jagodnik (roj. 1910).²⁹ Izselili so se tudi Pavel Matko (roj. 1912) s Prema, Anton Iljaš (roj. 1914) iz Podgrada, Franc Štemberger (roj. 1911) iz Kuteževega, Rudolf Medved (roj. 1912) z Janeževega Brda in Anton Zidarič (roj. 1914) iz Staroda. Iz Knežaka je pobegnil Anton Fatur (roj. 1910), ki je služenje vojaškega roka opravil v 22. polku artilerije in pridobil čin *Caporal Maggiore*.³⁰

Sembije so zapustili Franc Vrh (roj. 1911) in njegov istega leta rojeni soimenjak ter Emil Samsa³¹ in Franc Dolgan (roj. 1912). Za zadnja dva je navedeno mnenje sodišča v Ilirski Bistrici, da izselitev zaradi izogibanja vojaškim obveznostim sodi med zločine politične narave, o čemer sodi Posebno sodišče (*Tribunale Speciale*).³² Pri nekaterih ilegalno izseljenih, ki

²⁹ Iz poročila ni razvidno, ali je bil doma z Male ali Velike Bukovice.

³⁰ ACS, PS C1, b. 4, fasc. 11/3, 9. 5. 1936.

³¹ Datum rojstva Emila Samse ni naveden.

³² Posebno sodišče za zaščito države (ACS, PS C1, b. 4, fasc. 11/3, 26. 5. 1935).

²⁸ ACS, PS C1, b. 4, fasc. 11/3, 21. 2. 1935.

so jih oblasti izsledile v Kraljevini Jugoslaviji, so navedene osebne karakteristike, predvsem v obliki moralnega obnašanja, izražanja narodne pripadnosti ter odnosa do Kraljevine Italije in fašističnega režima. O Francu Dolganu je zapisano, da se oddaljuje od vsega, kar se nanaša na fašistični režim, da goji slovanska čustva (*sentimenti slavi*), vztraja pri »slovanskem« govorenju (*parlare slavo*) in izkazuje protiitalijanska čustva (*sentimenti anti italiani*).³³

Med ilegalno izseljenimi so bili tudi dezerterji, ki so jim pristojna vojaška sodišča izdala nalog za aretacijo. To so bili: Jože Benigar (roj. 1915) in Milan Benigar (roj. 1910) iz Ilirske Bistrice, Rudolf Zadnik (roj. 1911) iz Trnovega, Vincenc Slavec (roj. 1914) iz Knežaka in Franc Mikuletič (roj. 1914) z Velike Bukovice.³⁴

Iz omenjenih arhivskih virov je tudi razvidno, da so oblasti poostriale nadzor na meji, da bi preprečile ilegalne izselitve. Poleg poimensko navedenih 49 ilegalno izseljenih se omenjajo neidentificirani, pri katerih motivi za izselitev niso znani. Slovenska poročila kažejo, da se je iz Julijske krajine v Jugoslavijo tedaj izselilo okoli tisoč mož, ki so jih delili na dezerterje (okoli 50) in na tiste, ki so zbežali pred ali med vpoklicem (med 700 in 1.000). V Jugoslaviji so jih slabšalno imenovali *abesinci*.³⁵ Iz primerjave števila poimensko navedenih z Ilirskobistriškega in okvirne številčne navedbe vseh izseljenih iz Julijske krajine lahko ugotovimo, da je bilo Ilirskobistriško demografsko osiromašeno za desetino vseh dezerterjev in za manj kot desetino od vseh iz Julijske krajine, ki so pobegnili, da bi se izognili odhodu na etiopsko bojišče. V duhu omenjenih Sardočevih razmišljanj je to pomenilo izgubo 49 fantov in prav toliko družin, ki bi jih lahko ustvarili. Ne moremo pa z gotovostjo trditi, da so ilegalni izseljenci v Kraljevini Jugoslaviji tudi ostali. Iz obravnavane arhivske dokumentacije nadaljnje usode izseljenih niso poznane oziroma je le za nekatere razvidno, da so se po končani vojni vrnili v Kraljevino Italijo in bili priprti.

Albert Tomšič z Bača v spominih: »Dejali so nam, da nam bodo rezali ušesa in oči.«³⁶

Med ustno zgodovinskim projektom vpoklicanih, katerih avdio- ali videoposnetke pričevanj hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije v zbirki ustnih virov, je tudi pričevanje Alberta Tomšiča iz leta 2007, edinega pričevalca z Ilirskobistriškega (z Bača na Zgornji Pivki), ki je bil mobiliziran za vojno v Etiopiji. V njegovo družino sta bistveno zarezali prva in druga svetovna vojna: Albertov oče se je kmalu po mobilizaciji v avstrijsko vojsko skupaj s

konji vrnil domov in leta 1915 umrl zaradi pljučnice, Albertova sestra Frana je umrla v Auschwitzu, polsestro Stano so leta 1945 v Mrzli jami pri Zagorju umorili četniki,³⁷ bratranec Tone, po smrti razglašen za narodnega heroja, pa je bil leta 1942 ustreljen v Gramozni jami v Ljubljani. Toda Alberta, rojenega 8. aprila 1911 v družini s trinajstimi otroki, je najbolj zaznamovalo bojišče v Etiopiji. Izšolanega pod Avstro-Ogrsko v slovenskem jeziku ga je v prvih letih pod Kraljevino Italijo doletelo obiskovanje ur italijanščine, iz katerega se je spominjal, kako so besedo sicilijanskega učitelja *scrivere* (pisati) razumeli po svoje in se skrili pod klop. V najstniških letih je služil v Urbančičevi³⁸ lesni tovarni na Baču, od koder se je spominjal tigrovcev Alojza Valenčiča³⁹ in Jožeta Vadjnala.⁴⁰ Alberta in nekaj drugih fantov je Valenčič večkrat zbral v cerkvi in jih svaril pred fašizmom. Med delom v gozdu je bil priča Urbančičevi aretaciji v času, ko so oblasti izsledile tigrovce in jim sodile na prvem tržaškem procesu. Leta 1930 je odšel na *vizito* (nabor), spomladi 1932 pa na služenje vojaškega roka v pehotno enoto v Messino na Siciliji. Nastanjeni so bili v lesenih barakah, občasno tudi v cerkvi, kajti mesto, ki ga je leta 1908 prizadel rušilni potres, si še po dobrih dveh desetletjih ni opomoglo. Ob prihodu v vojsko je komaj kaj razumel italijansko. Ko je prevzemal uniformo, je opazoval vojake italijanskega rodu in se naučil, da so hlače *pantaloni* in da je srajca *camicia*. Le besede povelja je dobro poznal, ker se jih je naučil na predvojaških vajah v Knežaku.

V Messini je doživel prvo protislovje. Doma preganjano slovensko petje je bilo tam dovoljeno, odnosi z nadrejenimi dobri: »Je bil en kolonelo,⁴¹ komandant regimenta, je bil iz Udin doma in je znal tudi slovensko. [...] Zmeraj nam je držal govor. Je rekel: 'Chi vince? Distretto Trieste!' Zmeraj smo bili Tržačani najboljši. [...] Če je bil kdo dober strelec, je dobil nagrado in jaz sem dobil diplomo za streljanje. Poslali so me domov na dopust za štirinajst dni.« Italijanov ni imel za napačne ljudi in poudaril je lastno izkušnjo, da so nadrejeni imeli vojake slovenskega rodu celo raje kot Italijane, »zato, ker smo se vsako stvar prej naučili kot oni. Margari razkopati orožje in ga zložiti, mi smo to prec! Enih parkrat sem videl, pa sem ga zložil. Onim pa nikakor ni šlo.«

³⁷ Fatur, *Zagorje*, str. 192.

³⁸ Alojz Urbančič, tigrovec, lastnik lesne tovarne na Baču. V njegovi delavnici sta bila izdelana peklenska stroja, uporabljena za razstrelitev tržaškega svetilnika zmage in uredništva fašističnega časopisa *Il Popolo di Trieste*.

³⁹ Alojz Valenčič (1896, Trst–1930, Bazovica), prokurist v tovarni svojega strica Alojza Urbančiča na Baču. Sodeloval je pri izdelavi peklenskih strojev (glej zgornjo opombo) in ju prepeljal v Trst. Na prvem tržaškem procesu je bil obsojen na smrt in ustreljen.

⁴⁰ Jože Vadjnal (1898, Zagorje–1985, Opatija), eden od ustanoviteljev organizacije TIGR, zaposlen pri Alojzu Urbančiču na Baču, leta 1930 se je izognil aretaciji in pobegnil v Kraljevino Jugoslavijo.

⁴¹ It. colonnello, polkovnik.

³³ ACS, PS C1, b. 4, fasc. 11/3, 26. 4. 1935.

³⁴ ACS, PS C1: Mobilitazione classe 1911, b. 4, fasc. 11/3.

³⁵ Kacin Wohinz, Ob »abesinski« vojni, str. 130.

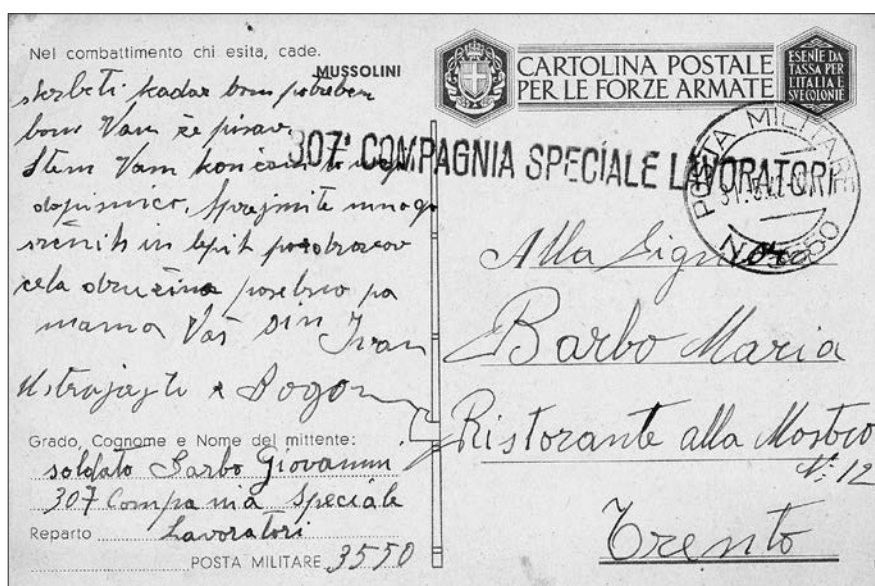
³⁶ MNSZS, ZUV, Albert Tomšič, avdioposnetek pričevanja, 28. 12. 2007 in 23. 1. 2008.

Urili so se pod vulkanom Etna. Kadar jim je ostal kruh, so ga podarili domačinom. »Smo imeli dobro hrano, opoldne zmeraj mesno juho, pa kruh, ob petkih ribe, zvečer pa močno hrano, pašto, makarone na suho s sirom in meso.« Tam je prvič pil kakav, prvič je jedel pečeno polenovko in hrano, zabeljeno z oljčnim oljem. Jedel je indijske fige, pomaranče in rožiče. Leta 1933 se je vrnil domov, leta 1935 pa je bil že ponovno vpoklican (*richiamato*) v 75. pehotni polk (75° *Reggimento fanteria Napoli*). Spominjal se je osmih vpoklicanih mož z Bača.⁴² Pred odhodom v Etiopijo je bil v kraju Villa San Giovanni ob Reggio Calabria in nato v Sirakuzah na Siciliji, od koder so pred množico ljudi, ki jih je obdarovala, pa tudi objokovala, izpluli z ladjo Principessa Maria in skozi Sueški prekop nadaljevali pot do Eritreje. Od tam so jih z vojaškimi vozili odpeljali v Etiopijo.

Dežele temnopoltih ljudi se je sprva bal: »Dejali so nam, da nam bodo rezali ušesa in oči, pa v resnici ni bilo res. So bili dobri.« Čeprav se je sovražnikove vojske spominjal kot »dobre«, so ga bosi vojaki v belih oblačilih osupnili: »Sablje so imeli, pa so naši tudi plin vrgli. [...] Drugače so bili pa črsti tudi črnci, so imeli sablje in žibar si ga streljal, je skočil in enemu glavo od-

sekal. [...] So znali teči! Prej kot smo mi naredili osem kilometrov, so jih oni osemnajst!« Omenil je uporabo plina. Ženevski protokol iz leta 1925 o prepo-vedu uporabe strupenih plinov in biološkega orožja so italijanske oborožene sile spoštovale med drugo svetovno vojno, ne pa med vojno v Etiopiji. Albertu je v spominu ostala znamenita gora Amba Alagi⁴³ na več kot 3000 metrih nadmorske višine, »kjer se je kot kača vila cesta vse do vrha« in kjer je bil na straži. Gore Amba Aradam pa se je spominjal kot bojišča. Nizal je utrinke o kamelah, ki so nosile orožje, o opi- cah, ki so metale kamenje, o porcijah, v katerih je bilo »več kebrov kot riža ali paste«, in o mrličih, ki so jih domačini do mesta pokopa prinašali privezane na kolih. Po končani vojni je v Etiopiji ostal zaradi gradnje cest.

Šele ob vrnitvi na Apeninski polotok okoli božiča 1937 je izvedel za špansko državljansko vojno. V Ne- aplju je naletel na ljudi, ki so vojake prepričevali, naj se čim prej preoblečejo v civilno obleko in zbežijo do- mov, ker jih bodo v nasprotnem primeru odvedli na špansko bojišče. Albert je nasvet upošteval in si pred vožnjo domov kupil civilno obleko. Iz časa italijan- skega napada na Kraljevino Jugoslavijo aprila 1941

Propagandno dopisnico (kaksrše so prejeli italijanski vojaki) z različnimi Mussolinijevimi reki je mami pisal Ivan Barbo z Ratečevega Brda (roj. 1912). Med drugo svetovno vojno je bil vojaški obveznik, rezervist, premeščen v posebne bataljone, natančneje, v 307. posebni delovni bataljon na Siciliji. Pod Mussolinijevim citatom »Kdor v boju omahuje, pade« je mama, ki je bila po požigu domačije odvedena v internacijo, tolažil, naj ne skrbiyo zanj, naj prejmejo mnogo srčnih in lepih pozdravov in naj vztrajajo z Bogom. Po kapitulaciji Italije je na jugoslovansko bojišče prišel v tankovskih vrstah prekomorcev. Tik pred koncem vojne, 27. aprila 1945, je padel v Jablanici. Najprej je bil pokopan v Podgrajah, po prizadevanju družine pa so ga ob prisotnosti pirotehnika prekopali v domači grob na Šilentabru (MNSZS, Osebna zapuščina družine Barbo – evidentirano gradiivo. Izvirnik brani nečakinja Elka Seles).

⁴² Vsi vpoklicani iz župnije Knežak so vojno v Etiopiji preživel (Župnijska kronika, 1935: <https://zupnija-knezak.rkc.si/index.php/zupnijska-kronika/>).

⁴³ Amba Alagi je bila prizorišče dveh bitk, prve iz leta 1895 in druge iz leta 1941. Italijanska vojska je bila obkraj poražena.

TESSERA MILITARE	COGNOME E NOME <i>Poklar</i>	NATO A <i>Villa Podgraj</i>	INCORPORATO
	DISRETTO MILITARE <i>Trieste</i>	IL <i>18-12</i> : FIGLIO DI <i>Ant. Vincenaro</i>	DAL (Centro di mob.)
	CLASSE <i>1920</i> : CATEGORIA <i>A</i>	E DI <i>Ant. Sclie</i> <i>Cottarino</i>	NEL (Corpo)
	N. <i>12829</i> DI MATRICOLA	RESIDENZA DELLA FAMIGLIA <i>Villa Podgraj</i> <i>st. 29</i>	Corpo, reparto o servizio nel quale è mobilitato

VACCINAZIONI ANTIVAIOLOSE		VACCINAZIONI ANTICOLERICHE		VACCINAZIONI ANTITIFICHE		INIEZIONI ANTITIFICHE	
Data	Esito (1)	Data		Data	Qualità (2) del vaccino	per	scritta riportata II
1 ^a vaccinazione <i>30.3.1940</i>		1 ^a		1 ^a	<i>2.4.43</i>		per
2 ^a vaccinazione		2 ^a		2 ^a	<i>20.4.43</i>		congelazione constatata
		3 ^a		(2)	D. T. (dosi triple); T. U. (tipo unico)		Data
(1) Positivo, negativo, incerto.							Istituto produttore del siero

Identifikacijski medaljon Antona Poklarja iz Podgraj. Identifikacijske obeske so vojaki nosili, da bi jih v primeru smrti lahko identificirali, identificirane pokopali in obvestili svojce. Čeprav so v italijanskih oboroženih silah že pred drugo svetovno vojno uvedli kovinske obeske z ugraviranimi podatki, so med samo vojno še vedno uporabljali medaljone, uvedene med prvo svetovno vojno, kakršen je tudi medaljon Antona Poklarja. Kovinski medaljon v velikosti 5,2 x 3,4 x 0,3 cm ima papirnati zvitok z osebnimi podatki vojaka: imenom, priimkom in rojstnimi podatki, naslovom in imeni staršev, identifikacijsko številko, imenom vojaškega okrožja in številko kategorije. Na drugi strani zvitka sta podatka o cepljenju proti črnim kozam (30. 3. 1940) in tifusu (2. in 20. 4. 1943) (MNSZS, Osebna zapuščina Antona Poklarja, podaril pranečak Joško Dekleva).

se je spominjal evakuacije vaščanov ter Italijanov, ki so se napada bali in kupovali »bele fačoliče, da se bodo predali«, saj so jih ljudje strašili, da je »en srbski vojak hud za tri italijanske«. Nato je bil ponovno vpoklican, tokrat v Caserto, kjer je bil na straži. Božič je preživel z nemškimi vojaki, ki so italijanske vojake povabili na cigarete, piškote in kavo: »Oni so si naredili drevček, kot smo ga delali mi tu. Večji del so ga okrasili s piškoti in karamelami, pa njihovimi zastavicami.« Ko je izvedel, da vojake spet pošiljajo v Afriko, je v strahu pred ponovnim odhodom prosil za »pomoč« zoboizdravnika: »Je bil tam en zoboizdravnik, ki je bil proti fašizmu in je

rekel: 'Toliko vam jih manjka. Dva bom odrezal, enega bom zdril. Vi se držite pa za želodec, kot da vas boli.' In je to res ratalo! Eni so šli nazaj v Afriko, jaz pa domov!«

Po vrnitvi domov je postal terenec partizanskega gibanja na Baču. Leta 1944 so ga v Palčju obstrelili domobranci. Iz celotnega v vojski in vojnah prebitega časa se je kot najhujšega spominjal odhoda v Etiopijo, ker se kljub lepemu slovesu Sirakužanov ni mogel znebiti občutka, da se na ladjo vkrcava »živina za zakol«. ⁴⁴

⁴⁴ Albert Tomšič je umrl septembra 2008.

Izkušnjske razsežnosti vpoklicanih in odvedenih v posebne bataljone med drugo svetovno vojno

Za Ilirskobistriško, tako kot za celotno Julijsko krajino, se je druga svetovna vojna začela prej kot za Slovence v Kraljevini Jugoslaviji, in sicer z vojno napovedjo Kraljevine Italije Veliki Britaniji in Franciji 10. junija 1940. Vstop v vojno so izrazito občutili vojaški obvezniki. Leta 1940 so bili namreč ponovno vpoklicani letniki 1911, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918 in 1919, prvič pa so bili vpoklicani rojeni leta 1920, kar pomeni, da je bilo v prvem letu vojne vpoklicanih kar osem letnikov mož, medtem ko so bili rojeni leta 1912 in 1913 ponovno vpoklicani že leta 1939. Sledili so jim letniki 1921 (leta 1941), 1922 (leta 1942) in 1923 (leta 1943).⁴⁵ Slednji so bili zadnji redno vpoklicani. Statistični podatki vpoklicev nam povedo, da na Ilirskobistriškem leta 1940 tako ni bilo mož, starih med 20 in 27 let. Število fantov in mož v italijanski vojaški suknji se je do leta 1943 le povečevalo z na novo vpoklicanimi in prisilno odvedenimi v posebne bataljone.

Druga svetovna vojna je vpoklicane razkropila na vsa bojišča, na katerih so se vojskovale italijanske oborožene sile od 10. junija 1940 do kapitulacije oziroma premirja 8. septembra 1943. Sodelovali so pri napadu na Francijo (1940), se vojskovali v Grčiji (1940–1941 in tam delovali do 1943) ter se po napadu na Egipt leta 1940 proti zavezniškim silam vojskovali do spomladi 1943 na severnoafriškem bojišču, v Libiji in Egiptu, v manjšem obsegu tudi v Tuniziji, Maroku in Alžiriji. Od leta 1941 so delovali tudi na ozemlju Ljubljanske pokrajine in na delu Balkana, ki je bil pod okriljem fašističnega okupacijskega sistema. Odhajali so na vzhodno fronto, v največjo vojaško invazijo proti Rdeči armadi do leta 1943. Delovali so na Apeninskem polotoku in italijanskih otokih, v mornarici in letalstvu.

Kot ujetniki so bili odvedeni v ujetniška taborišča zavezniških sil v Združene države Amerike, Afriko, Evropo, Azijo in Avstralijo ter v ujetništvo na ozemlju Tretjega rajha. Nadaljnje vojaške poti vpoklicanih so bile, predvsem po kapitulaciji Italije, zelo različne, od vključevanja v Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon na Bližnjem vzhodu, v prekomorske enote, pridruževanja partizanskemu gibanju doma in odporniškim gibanjem v tujini do služenja v oboroženih silah zaveznikov in celo v enotah italijanske vojske, pridružene zavezniški.

Izkušnjske razsežnosti, predstavljene v nadaljevanju, poskušajo odpreti del širine spoznanj, ravnanj in odločitev v kompleksnih vojaških razmerah. So del mikrozgodovine izbranih posameznikov, ki so se znašli v kolesju italijanskih oboroženih sil, in jih prikazujejo z zornega kota spominov, spodbujenih z nestandardiziranimi pripovednimi intervjuji in pol-

strukturiranimi intervjuji. Pridobljeni so bili v času še zadnjih živčih 'italijanskih soldatov' na Ilirskobistriškem.

Franc Smrdelj iz Ilirske Bistrice: »Lepo po Španiji, same avtoceste, jaz sem užival.«⁴⁶

Primer vojaškega obveznika, ki je služenje italijanskega vojaškega roka izkoristil za svoje dobro in za svojo družino, je bil Franc Smrdelj iz Ilirske Bistrice.⁴⁷ Rodil se je 23. novembra 1919 mami gospodinji in očetu furmanu. Imel je polsestri in brata. Že kot otrok in najstnik je pomagal pri delu v bližnji mesnici in pekarni, toda delo, ki ga je navduševalo, je našel v avtomehanski delavnici Riccarda Kluna v Ilirski Bistrici. »En dan priteče kolega: 'Frane, pusti delo, gremo k soldatom!' Sem rekel: 'Kako?!' Je rekel: 'Popoldan gremo že na vlak.' Ne grem.« Bila je sreča v nesreči, da ga je obvestilo o vojaški obveznosti res čakalo na občini, toda ker ga osebno niso obvestili, je lahko zaprosil za enomesečni odlog. Ker je bil izučen za avtomehnika in je poznal italijanske avtomobile, so ga leta 1939 kot vojaškega obveznika v mornarici iz Pulja poslali v La Spezia, kjer je bila poleg Taranta in Neaplja ena glavnih baz italijanske kraljeve mornarice. V avtošoli (*Scuola Autisti Regia Marina*) je vozil avtomobile, tovornjak in avtobus. »En dan sem rekel: 'Poslušajte, gospod maršalo,'⁴⁸ kako da vsi nekam vozijo, jaz pa sedim zadaj in gledam? Je rekel: 'Ti vozil ne boš več, ker boljše znaš od mene, kaj šele od tvojih kolegov.« Po opravljenem vozniskem izpitu je bil v voznem parku. Mornarjem, ki so odhajali na oddih v zaledje mesta, je vozil hrano in čakal na uresničitev obljube, da bodo zanj našli boljše delo.

Potem ko je v La Spezii prevažal poveljniški kader, je sprejel privlačno ponudbo in odšel za osebnega voznika visokega predstavnika italijanske mornariške misije v Španijo. Priskrbeli so mu nova civilna oblačila in dovoljenje za odhod iz države. Na plovbo iz Genove do Barcelone je odšel skupaj s Tržačanom, izbranim za osebnega kuharja. Čeprav se je španska državljanska vojna tedaj že končala, je Franc še doživel nekaj poveljne tesnobe: »Ko sem bil v Španiji, mi je rekel admiral, da moram imeti pištolo, ker se je revolucija komaj končala.« Najprej je bil nastanjen v vili na obrobju mesta Burgos, od koder je med vojno poveljeval španski general Francisco Franco. Šele nato so se preselili v Madrid. »Sem vprašal, da kako lahko vozim. Pa mi je rekel: 'To je tvoja stvar, kakor je tebi prav.' In tudi žena ni nikoli protestirala, vozil sem zmeraj čez sto.

⁴⁶ MNSZS, ZUV, Franc Smrdelj, videoposnetek pričevanja, 21. 6. 2011.

⁴⁷ Prispevek v časopisu *Goriška straža* (št. 5, 27. 9. 1922, str. 3, »Našim fantom – vojakom v slovo«) sporoča primer javnega nagovarjanja, naj vojaški obvezniki slovenskega rodu izkoristijo vojaško službo sebi in družini v prid, naj torej izkoristijo znanje in pridobijo novo.

⁴⁸ It. maresciallo, podčastniški čin.

⁴⁵ Ilari, *Storia*, str. 294–299.

Fotografija Franca Smrdelja iz Ilirske Bistrice, pripadnika kraljeve mornarice in voznika visokega predstavnika italijanske mornariške misije v Madridu leta 1939 (MNSZS, Osebna zapuščina Franca Smrdelja – evidentirano gradivo).

To so bile ceste take, da samo glej! Mi pa smo se tukaj po teh Brkinih martrali, ko sem bil mulc. Tako da moje življenje tam je bilo jako, jako lepo.» Iz Španije je vozil tudi v Francijo: »Lepo po Španiji, same avtoceste, jaz sem užival, in kamor sem šel, so bili putokazi tako veliki, da nisi mogel zgrešiti, kam greš. In smo prišli v Francijo. [...] Namesto da bi denar porabil za spat, sem spal v avtomobilu na plaži. Z avtomobilom corpo diplomati-co pa na plaži! In sem kupil en kapot [plašč] iz usnja za očeta in sem ga poslal domov, se je hotel zmešat. [...] Takrat, kdo ga je imel? Nobeden!« Prejemal je plačo v višini 2.500 lir mesečno, kar je bil izreden zaslužek v primerjavi z domačo »mizerijo«. V Madridu je občudoval ameriške avtomobile: »Amerikanci so imeli lepe avtomobile, cele barke. Ko sem prišel v Madrid, je bila privat garaža in trideset, štirideset avtomobilov. Prišle so punce z ameriškimi avtomobili in sem samo zijal, pa radio noter. Jaz sem samo gledal te avtomobile, pa tudi šinjerne noter.«

Ob vstopu Italije v vojno se je moral vrniti v Pulj. Njegov častnik je odšel na floto v Neapelj, pred Francem pa je bil odhod na bojišče v Libijo: »V Bengaziji smo bili eno leto in pol. [...] Naše avtomobile, ki so jih poslali za nami, so potopili. In tam smo bili brez. Ostala je samo kareta. [...] Bili so sami rezervisti, ki so jih vpoklicali k soldatom, sami starejši, in nobeden ni hotel voziti karete, ker jim je bilo spod časti. Sem rekel: 'Bom pa jaz.'« Prevažal je živež. »Imel sem, kar sem hotel, kakšen dinar je padel včasih, ker sem oficirjem kaj peljal v pristanišče, ker so švercali s kafetom, ker ga ni bilo v Italiji.« Po begu iz Bengazije v Tripoli se je po srečnem naključju iz Afrike vrnil v Pulj, a bil kmalu ponovno odveden nazaj, tokrat v Tunis. Razlog za to je videl

v italijanskem podčastniku, ki je Franca preziral zaradi slovenske narodnosti. Na veliko noč 1942 je kot sopotnik doživel prometno nesrečo. Eden od sopotnikov je bil mrtev, Franc pa jo je odnesel z zlomljeno roko in ranami na glavi. Nemci so ga odpeljali v bolnico. Tudi drugič mu je bila sreča naklonjena. Po odpustu iz bolnice je Franc s Sicilijancem, ki se ga je držal »kot srpa srajce«, našel nekega nemškega častnika: »Je bil en nemški oficir, kapetan, zelo fajn človek. Da kaj želimo? Da smo kaput, da smo ranjenci in da želimo pasiršajn za Italijo in nam ga je napisal in rekel: 'Jutri ob 10. uri bodite na aviodromu, pridejo letala iz Italije.'« Franc se je izkrcal na Siciliji in odpotoval v La Spezia, kjer je dočkal kapitulacijo Italije. Ko je prišel na slovenska tla, so ga partizani vzeli pod svoje okrilje, še preden je prestopil prag domače hiše.⁴⁹

Franc Tomšič iz Koritnic: »Tanki so bili spodaj. Po to smo prišli?«⁵⁰

Franc Tomšič, rojen 28. februarja 1922 v Koritnicah, se je po končani italijanski osnovni šoli pri mojstru na Baču izučil za mizarja. V najstniških letih je kot inštruktor sodeloval na predvojaških vajah

⁴⁹ Deloval je v Istrskem odredu. Po vojni je bil krajši čas zadolžen za prevažanje prvoborca in sodelavca OZNE Franca Čopija - Borotina. Po ustanovitvi Triglav filma leta 1946 je postal voznik ekipe. Sodeloval je pri snemanju hrvaškega filma *Ta narod bo živel*, pri snemanju filma *Na svoji zemlji*, kjer je kot voznik tudi nastopal, in pri snemanju propagandnih posnetkov o industrializaciji v Jugoslaviji. Umrl je leta 2013.

⁵⁰ MNSZS, ZUV, Franc Tomšič, avdioposnetek pričevanja, 22. 2. 2007, videoposnetek pričevanja, 18. 8. 2009.

Franc Tomšič iz Koritnic, voznik in inštruktor vožnje italijanskega tanka M14/41 v Nettunu leta 1943 (MNSZS, Osebna zapuščina Franca Tomšiča – evidentirano gradivo, izvirnik hrani sin Joško Tomšič).

in se na predlog župana v Knežaku prijavil za pilota italijanskega letalstva. Prošnji ni bilo ugodeno. Dejal je: »*Ko si tako mlad, si kot tele, veš? Ne moreš razumeti, za kaj pravzaprav gre. Vse te lahko napotijo.*« Še kot devetnajstletnik je bil januarja 1942 predčasno vpoklican na služenje vojaškega roka in bil dodeljen v 120. polk motorizirane artilerije v Padovi (120. *Reggimento Artiglieria Motorizzata*). Najprej je opravljal tečaj voznika. »*Ko sem bil v Padovi, je bilo vse dobro, edino en poročnik je bil, ki je mučil ljudi. Tisti, ki je bil kaznovan, ni smel ven v mesto. Drugače smo vsak večer šli lahko v oštarijo, vsak večer, nič ni bilo prepovedano, če ni bilo kazni. Vino je bilo poceni, 1,4 lire je bil liter vina. Dobili smo pa 1,3 lire na dan. Pa veš, kaj se je tudi zgodilo? Je bil kamerad, ki je rad kje kaj našpilal, pa ni smel zvečer v mesto. Pa je vseeno hotel iti v oštarijo, pa sva zamenjala bluzi in sem jaz ostal namesto njega noter, on pa je šel v oštarijo. To je bilo, ko je bil drugi oficir, ki nas ni poznal.*« Spominjal se je tudi svetih maš, ki so jih obiskovali vojaki in molili v slovenščini: »*Čujte, Italijani niso imeli nič knjižice za mašo brati, Slovenci pa smo jo imeli vsi v žepu. Pa smo šli k maši skupaj, je bila maša samo za vojake, pa smo imeli knjižice, pa so se ozirali, da kaj beremo, pa sem rekel da mašo. Je bilo v slovenščini napisano.*«

Po zaprisegi je bil med dvaintrideseterico vojakov, premeščenih v Pordenone, med katerimi sta bila poleg Italijanov le dva Slovenca, Franc in Jože Prelc iz Nadanjega sela. Tam je avgusta 1942 pridobil vozniško dovoljenje za vožnjo tritonskih tovornjakov SPA 38,⁵¹ novembra 1942 pa za vožnjo sedemton-

skih tovornjakov Lancia 3/RO.⁵² Zaradi voznika, ki ga je obšla slabost, je doživel prometno nesrečo, a je kmalu okrevljal in se vrnil v Padovo, kjer je pričel tečaj za voznika Fiatovih vozil SPA TL.37, ki so služila za vlačilce topov. Sredi tečaja ga je med večerjo presenetila novica, da mora skupaj z dvema vojakoma brez spremstva odpotovati v Civitavecchio. Prihoda v mesto se je spominjal po vojaki, namenjenih v Afriko: »*Tam so bili vsi v rumenem za v Afriko in so se nam čudili, ker smo bili v zelenem.*« Šele tam je izvedel, da se bo učil voziti italijanski tank M14/41: »*Eden izmed Italijanov je rekel: 'Vidite skozi okno? Kaj je tu?' Tanki so bili spodaj. 'Po to smo prišli?' Ja,' je rekel, 'po to smo prišli mi vsi! Okoli sto nas mora biti, in ko bodo vsi prišli, bomo začeli.'*« Uril se je na dveh poligonih, aprila 1943 opravil izpit in bil med okoli šestdesetimi vojaki, dodeljenimi v Nettuno.⁵³ Tam je bil inštruktor drugih vojakov, ki so se urili na tankih M14/41 in na novih tankih M15/42, ki so jih dobili pozneje. Spominjal se je vseh tehničnih podrobnosti tipov tankov in dejal: »*Vsi smo bili tankisti, izurjeni za na teren. [...] To je bila jako tvegana vožnja s temi zavorami, gre prec tako ali pa tja. To niso špasi, veste?*« Predvsem pa si je v luči raznarodovanja sonarodnjakov na domačih tleh in premeščanja italijanskih vojakov slovenskega rodu v posebne bataljone postavljajl vprašanje: »*Od odhoda iz Padove v Civitavecchio in potem še v Nettuno sem bil edini Slovenec med Italijani. Kako to, da so izbrali prav*

⁵¹ MNSZS, Osebna zapuščina Franca Tomšiča, evidentirano: vozniško dovoljenje, SPA 38, Pordenone, 25. 8. 1942.

⁵² MNSZS, Osebna zapuščina Franca Tomšiča, evidentirano: vozniško dovoljenje, Lancia 3/RO, Pordenone, 9. 11. 1942.

⁵³ MNSZS, Osebna zapuščina Franca Tomšiča, evidentirano: vozniško dovoljenje, M14/41, Nettunia, 28. 4. 1943. Mesto Nettuno je v dokumentaciji Franca Tomšiča zapisano kot Nattunia. Nastalo je leta 1940 z združitvijo mest Anzio in Nettuno, leta 1945 sta bili mesti ponovno ločeni.

mene, saj so vedeli, od kod sem doma? Kako to, da me niso izločili, ker sem bil Slovenec?» Odhoda na bojno polje s tankom ni doživel.

Bodoče tankiste je inštruiral do kapitulacije Italije. Takrat so »začeli eni vriskati, peti od veselja, pa kdor je malo več mislil ali pa bolj razgledan bil, je rekel: 'Nič se ni za veseliti, ker Nemčija še obstoja.'« Ravnanja nemških vojakov do italijanskih, dotedanjih zaveznikov, se je spominjal takole: »Tam so bili vinogradi, tu je bila cesta, pa mreža, in so nas vse zgnali, kar je bilo nas tankistov in tudi artileriste. [...] Orožje smo morali položiti na tla kot drva. [...] Nemški oficirji, bilo je zvečer, so spraševali: 'Kdo je šofer?' – pa smo bili vsi tiho, 'Kdo je tankist?' – vsi tiho. Nismo vedeli, za kaj se gre. Oni so vedeli, da je tankovska šola. Prej smo bili prijatelji, skupaj, zavezniki. Po osmem septembru smo ratali sovražniki.« Franc je izvedel, da so nemški vojaki nekatere italijanske postrelili. Po nevarnem prihodu domov se je priključil partizanskemu gibanju in bil ranjen. Prehod iz italijanske vojske v partizansko je sklenil z mislijo: »V partizanih sem bil s svojo civil obleko, pa zvezdo na kapi, pa puško na traku. [...] Ko smo prišli na Mašun, tam je bilo zbirališče – kot da bi me s padala vrget iz take sodobne armade – pa priti v pehoto. Veste, kaj se to pravi?» Iz vojnega časa je ohranil trajno prijateljstvo z Enzom Boianijem iz Mantove, s katerim sta si po vojni pisala in se obiskala.⁵⁴

Stanko Jenko iz Topolca: »Italijani so rekli, da lepo pojemo.«⁵⁵

Stanko Jenko, rojen 21. novembra 1921, je živel v družini z desetimi otroki. Preživljali so se s kmetijo in očetovo pokojnino, ki jo je prejemal kot avstro-ogrske vojni invalid. Stanko je moral že kot otrok na dnino. V italijansko šolo je hodil na Topolc in v Trnovo. Na vizito (nabor) je odšel v praznji obleki, okrašen z rožami, ki so jih izdelala dekleta, in dolgimi trakovi, »pankeljci«. Sprejem v vojsko so proslavili s plesom. Ne glede na to, da je odhajal v italijansko vojsko, je dejal, da je vsak fant hotel postati vojak: »So rekli, da če nisi za vojaka, nisi tudi za ženske.« Pred odhodom v vojsko je moral vsako soboto v Ilirsko Bistrico na predvojaške vaje. Leta 1941 je bil vpoklican na službo vojaškega roka v 7. polk artilerije (7° Reggimento Artiglieria) v Piso. Še isto leto je bil odveden v Sassari na otoku Sardinija. Spominjal se je, kako radi so prepevali v slovenščini, pa tudi kakšno v italijanščini: »Tam od Gorice so bili taki pevci, so peli kot slavci. Italijani so rekli, da lepo pojemo. [...] 'Dio del cielo ... vorrei volare in braccio la piu bella ... rondinella' so lastovice. Da če bi bil jaz lastovica, bi letel in letel k moji puncici.« Nad hrano se ni pritoževal: »Ko so Italijani naredili paštašuto na suho, pa noter mesa, pa sira, joj je dišalo

daleč. [...] Sadje, smo rekli fichi d'India. [...] Mi najprej nismo vedeli, kako to prijeti. Če si dal na jezik, si se zbedel. Take trne ima. Si ga moral razparati na pol in prijeti in odpreti. Fino kot strela.»

Tudi vode so imeli dovolj, kajti imeli so konje in voda je bila nepogrešljiva. V vojski ni imel občutka, da bi Slovence sovražili. Smilili so se mu ujetniki iz Jugoslavije, ki so bili internirani in so delali v rudnikih. Kot hudo breme Sardinije je doživljal malarijo, za številne smrtonosno bolezen. Leta 1943 so ga premestili v Olbio. Ob bližajoči se kapitulaciji Italije je hrana postajala slabša: »Cviboh, trdo kot to, je bila rezerva za vojake, cviboh ali galeta so rekli oni. Kvadraten trd kruh. Si ga imel za cel mesec.« Po kapitulaciji Italije so prišli v Neapelj, kjer je zasledil agitatorje partizanskega gibanja in odšel v Gravino. Do konca druge svetovne vojne je deloval v okrevališču v mestu Trani, kamor so prepeljevali ranjene partizane iz Jugoslavije.⁵⁶

Ivan Smrdelj iz Knežaka: »Rekli so nam bambini, učili so nas kot soldate.«⁵⁷

Ivan Smrdelj se je rodil 19. decembra 1924 v Knežaku v družini z dvanajstimi otroki. Italijanske osnovne šole, za katero je potreboval »en zvezek na rit, v varžet zviti«, se je spominjal po dveh prijaznih učiteljicah in učitelju, ki je bil »Kalabrež, fašista pravi, nas je tudi tepel in tako je šlo naprej bolj na trdo do petega razreda. [...] Ma še danes imam tisti duh italijanski. Ne da hočem biti. [...] Jaz še zdaj po italijansko računam, tako sem se učil in mi gre bolj od rok.« Kot otrok, ki je od zgodnje pomladi do prve jesenske slane hodil bos, je moral pasti krave in hoditi na žernado,⁵⁸ da si je prislužil hrano, kot najstnik pa je hodil na žernado kositi.

Za nabor so si kupili »pankeljce«, dolge trakove, ki so bili večinoma v barvah italijanske zastave. Zapeli so si jih na klobuk in obleko. Z rožami okrašenimi konji in na lojtrskem vozu z godcem so se odpravili v Ilirsko Bistrico: »Tam so nas slekli do nagega. Vsem je govoril: 'Va bene!', meni je pa rekel, ker sem bolj majhen: 'Abile! Ben fatto!' To pomeni 'vzet in fejest narejen.'« Za vojsko ni bil navdušen: »Sem gledal, kako bi se farderal, da ne bi šel k vojakom. Mi ni dišalo. Vizita je bil pregled, veselica. Ma kar je bilo za tem, je vsem smrdelo.«

⁵⁶ Po vojni je bil sprva intendant pri Udbi, nato je bil določen za stražo ob državni meji, a je bil namesto tega dodeljen 1. diviziji KNOJ v Ljubljani. Septembra 1951 je bil obtožen sodelovanja pri organiziranih ilegalnih prehodih čez državno mejo in obsojen na eno leto in pol zaporne kazni. V resnici je želel ilegalno prestopiti državno mejo in se izseliti v tujino. Umrl je leta 2012.

⁵⁷ MNSZS, ZUV, Ivan Smrdelj, videoposnetek pričevanja, 10. 8. 2017.

⁵⁸ Žernada ali dnina je delo na kmetiji, ki ga opravlja najet delavec, plačan na dan, ali plačilo, zaslužek za tako delo (SSKJ, <https://fran.si/>) (25. 8. 2023).

⁵⁴ Franc Tomšič je umrl leta 2012.

⁵⁵ MNSZS, ZUV, Stanko Jenko, avdioposnetek pričevanja, 7. 11. 2008.

Fotografija mladoletnikov v posebnih bataljonih italijanske vojske med drugo svetovno vojno.

Drugi z leve je Ivan Smrdelj iz Knežaka

(MNSZS, Osebna zapuščina Ivana Smrdelja – evidentirano gradivo, izvirnik hrani nečak Darko Urbančič).

Ivana so v posebne bataljone italijanske vojske odvedli januarja 1943: »So nas kar po vasi pobrali in nas vlekli v Zagorje.« Iz Zagorja so jih s tovornjakom odpeljali v Trst, od tam pa v Arezzo. Ker so bili fantje še zelo mladi, so jim Italijanke rekle »bambini«. »Učili so nas kot soldate. Tudi orožje so nam dali, vse, razen metkov, in po dvajset kilometrov smo morali hoditi. Puške smo mulci imeli ves čas pri sebi, kot soldati, pa z britvijo smo v kopito vrezali svoje ime. Pa so bile štanke za pucati rol, in tisto smo stavili noter, pa papir, in na enih dvajset metrov s tistim ciljali. Smo vse puške farderbali! Udarne igla je bila vsa stolčena! In čez enih štirinajst dni je prišel major pregledat puške. Videl je eno, drugo, tretjo, vsi smo imeli zarežane puške z imeni in udarne igle vse stolčene. Vsa preseta⁵⁹ so nam prerekli. So nam pobrali puške pa dali pekone [krampe] in lopate.« Ker so se med seboj pogovarjali slovensko, jih je tenente (poročnik) vprašal, od kod so, da tako govorijo, pa je Ivan odgovoril, da so Slovenci, doma blizu Trsta.

Po odvzemu orožja so bili premeščeni v kraj Massa Carrara v Toskani: »Ko smo delali s pekonom in lopato, pa je bil en tenente, ma nas je imel rad. So pa avioni vsak dan grmeli čez in bombardirali. Pa je rekel: 'Bambini, bejste v ricovero, v luknje, pod zemljo!'« Tarnal je nad slabo prehrano: »So nas slabo futrali. Tak hlebček kruha kot en krof so dali za cel dan. Pa župo, rumena je bila, ma noter je plavalo deset rajžev, nič več. So pa kuharji tudi nosili domov in prodajali. Mi smo pa sadje kradli. Smo delali bunkerje, kjer je bila sama mivka. Eno lopato sem vrgel ven, tri so pritekle noter. Voda! Pa je

prišel tenente. Pa sem mu pokazal: eno vržeš ven, tri priletijo noter. 'Kaj je za narediti?' Sem rekel: 'Kolce, veje, pa splesti okoli in okoli.' 'Pojdite.' 'Morate dati papir, da gremo lahko po vrtu!' In je res dal papir, smo šli, vsak en kolec smo prinesli, pa polne trebuh! Siti! Smo se najedli!« Ko je poročnik to opazil, jim je izhode prepovedal.

Ob kapitulaciji Italije je zavladalo veselje in sledil je beg proti domu. Pri neznanki je nahrbtnik zamenjal za civilna oblačila in odhitel na prenatrpan vlak: »Vlak je bil tako poln, da smo bili po strehah. [...] Ko smo prišli do drugega staciona, je ustavil, pa so prišli trije Nemci. [...] Tako je bilo napeštano z ljudmi, da ne bi žveplenice dal vmes. Je pa vzel pištolo in ustrelil v luft kar v vagonu, da je šlo skozi streho ven. Takoj je ratal plac, da bi šla skoraj dva vstric noter! Nas je bilo pa sedem, nekaj Jurščanov, sosed, pa jaz. Sem rekel: 'Čujte, tu ne bo dobrega. Bežimo!' Smo se skrili v koprive.« Pot domov so nadaljevali peš. Ivan se je doma ustavil le toliko, da je na hitro pojedel, in nato v strahu pred nemškim ujetništvom odšel v partizane.⁶⁰

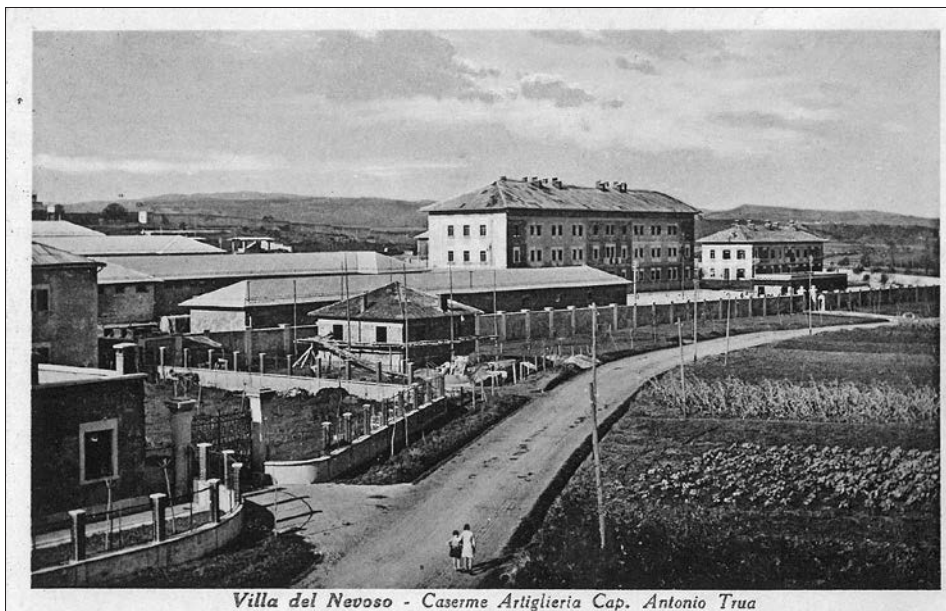
Franc Gulja z Velikega Brda: »Subi kot trte«⁶¹

Franc Gulja se je rodil 3. maja 1926 na Velikem Brdu v družini s petimi otroki. Ze pri šestih letih je odšel v Dolenje, kjer je eno leto varoval sestrinega dojenčka, po vrnitvi domov je pasel krave in služil

⁵⁹ Prase ali prese je prašček (SSKJ, <https://fran.si/>) (25. 8. 2023). V dotičnem stavku so »preseta« sinonim za ničvredneže.

⁶⁰ S Šerčerjevo brigado se je udeležil pohoda XIV. divizije na Štajersko in bil v bližini Solčave ranjen v obe nogi. Po zdravljenju v Bariju v južni Italiji je deloval na Visu in tam doživel konec vojne. Umrli je leta 2022.

⁶¹ MNSZS, ZUV, Franc Gulja, avdioposnetek pričevanja, 7. 3. 2007.

Villa del Nevoso - Caserma Artiglieria Cap. Antonio Trua

Razglednica vojašnic (Caserme Artiglieria Caporale Antonio Trua) v Trnovem iz tridesetih let 20. stoletja (brani Domoznanski oddelek Knjižnice Makse Samsa v Ilirski Bistrici). Nekateri vojaški obvezniki so vojaško službo opravljali v bližini doma. Med njimi je bil Francelj Frank⁶² iz Gornje Bitnje, rojen 10. marca 1920. Zaradi sestrine smrti so mu ugodili prošnjo za enomesečni odlog odhoda v vojsko ter mu na prošnjo prijatelja in sodelavca, trgovca z živino, omogočili služenje v vojašnici v Trnovem in na Jeršičih v enoti obmejne straže (Guardia alla frontiera). Toda privilegij služenja tako blizu doma ni trajal dolgo, saj so ga pred napadom italijanskih sil na Kraljevino Jugoslavijo premestili v Genovo in nato v kraj Pigna nad Ventimiglio ob italijansko-francoski meji, nazadnje pa v posebni bataljon, v Mede južno od Milana in nato v bližino italijansko-švicarske meje. Deloval je kot kuhar in dobavitelj živeža. 4. junija 1942 so tudi njegovo rojstno hišo požgale italijanske enote.

pri drugih ljudeh. Obiskoval je italijansko osnovno šolo, v kateri so bili za neposlušnost ali neznanje kaznovani s klečanjem na koruzi ali soli. Spominjal se je pohoda italijanskih oboroženih sil pred okupacijo slovenskega ozemlja v Kraljevini Jugoslaviji: »Smo gledali leta 1941 napad na Jugoslavijo. So prišli na cesto tanki, avtoblinde in vse to, saj se niso nič borili, so kar šli in zasedli Jugoslavijo.« Iz prvih vojnih let je slišal za partizane, ki so jim ljudje pravili boljševiki, a sam ni vedel, kdo so.

Marca 1943, še ne sedemnajstletnega, so ga odvedli v posebne bataljone italijanske vojske: »So vas obkolili in so nas pobrali in odpeljali v Šapjane na železniško postajo.« Od tam so ga odpeljali v Pulj. Štirje domačini so se odhodu izognili: »Eden je šepal, dva sta bila švoh, eden pa je pojedel surovo kafe, dobil temperaturo in bil poslan domov.« Sledila je pot v Pistoio, Fossano in Cherasco. Le nekaj dni je v rokah držal orožje. Kot pripadnik delovne enote je bil nazadnje odveden v Kalabrijo, »v soln na kraju Italije«, v kraj Caraffa di Catanzaro, kjer so bili nastanjeni v šotorih pod kostanji in gradili ceste. Spominjal se je pregretega peska, ovsenega kruha »s slamo«, jedi *castagnaccio*, a predvsem lakote, zaradi katere so bili »suhi

kot trte«. Kazen zaradi rabutanja sadja ali zelenjave je bila neizbežna: »Kateri je šel ča po kakšno grozdje, pa pomidore, saj tam dol ni bilo drugega kot grozdje in pomidori, pa smokve. [...] Pa so ga prišli, pa javili policiji. [...] Pod šotor, na sonce, pa ne odpreti! Veste, kaj se to pravi pod soncem biti v šotoru zaprt?!« Od opreme je imel pri sebi »obleko in uši« in prosti čas je porabil za »kuhanje uši«.

Ko so na Siciliji »zbarkirali Angleži in Amerikani«, česar so se fantje veselili, jim je nadrejeni »škvadrist, ki je bil zleht kot pes«, zabičal, da jih bodo v primeru pobega ujeli in vsakega petega ustrelili: »Siete allegri che sono i 'nostri amici' venuti alla nostra Sicilia. Ma c'è noi caceremo, ogni quinto vi fucilo!«⁶³ Zajeli so ga vojaki anglo-ameriških sil, pri katerih je krajši čas opravljal dela na porušeni mostovih. V Salerno je v skupini slovenskih fantov ušel iz ujetništva in z agitatorji partizanskega gibanja prispel do Gravine. Dodeljen je bil sanitetni službi 1. tankovske brigade NOV. Pred koncem druge svetovne vojne je bil v zaključnih spopadih na Ilirskobistriškem, konec vojne pa je doživel v Knežaku.⁶⁴

⁶² MNSZS, ZUV, Francelj Frank, avdioposnetek pričevanja, 18. 2. 2008.

⁶³ Transkripcija brez popravkov.

⁶⁴ Franc Gulja je umrl leta 2013.

Fotografija groba Antona Zadela iz Podbež. Zadel je bil kot italijanski vojak zajet in odpeljan v vojno ujetništvo v Združenih državah Amerike. Tam je umrl 7. junija 1944. Na spletni strani »Find a Grave« je objavljena tudi ta fotografija njegovega groba na pokopališču italijanskih vojnih ujetnikov iz druge svetovne vojne v Fort Gordonu, Richmond County v zvezni državi Georgia. Čeprav manjka podatek o času rojstva, je v angleščini pripisano: »Italijanski vojak, zajet med drugo svetovno vojno. V času smrti star 36 let; pripadnik gradbenega bataljona. Njegov grob je na istem pokopališču, a na parceli, ločeni od Nemcev in Avstrijcev; rečeno je bilo, da ni želel biti pokopan poleg njih.« Fotografija, na kateri je grob, okrašen z rožami in italijansko zastavo, je iz leta 2017 (<https://www.findagrave.com/memorial/16819347/antonio-zadel/photo.>).

Umrli in pogrešani med drugo svetovno vojno

Seznam 108 fantov in mož z Ilirskobistriškega, umrlih ali pogrešanih v italijanskih oboroženih silah, posebnih bataljonih, v ujetništvu ali doma zaradi obolevnosti v italijanski vojski, je nastal s pomočjo primerjave temeljnega slovenskega uradnega seznama *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej*,⁶⁵ ki je plod dolgoletnega in pomembnega dela raziskovalcev Inštituta za novejšo zgodovino, nadalje osrednje italijanske spletne baze *Banca Dati dei Caduti e Dispersi 2^a guerra Mondiale*,⁶⁶ ki so jo ustvarili raziskovalci arhiva Generalnega komisariata v čast padlim pri Ministrstvu za obrambo Republike Italije, in dopolnjevanja podatkov iz župnijskih knjig, strokovne literature ter drugih spletnih podatkovnih baz.

V strukturi žrtev z Ilirskobistriškega med drugo svetovno vojno se po številu vseh žrtev uvrščajo na tretje mesto, za umrlimi pripadniki Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije (med katerimi so bili večino-

ma nekdanji italijanski vojaki), za žrtvami nacifašističnega terorja doma ter pred žrtvami nacifašističnih zaporov in taborišč.⁶⁷ Mrtvi in pogrešani so bili večkratne žrtve: mobilizirani so bili brez narodnostnih pravic iz raznarodovalnega okolja fašističnega režima, življenje so izgubili za vojaške interese tuje države, v povojnem okolju lastne države pa so bili kot žrtve iz vrst »okupatorske« vojske odrinjeni iz javnega spomina.⁶⁸ Objava imen ima pietetno vrednost za več desetletij pozabljene žrtve in njihove svojce.

Iz analize podatkov lahko ugotovimo, da jih je glede na kraj smrti oziroma izginotja največ, tj. 20, umrlo na bojišču vzhodne fronte ali v ujetniških taboriščih v Zvezi sovjetskih socialističnih republik. V severni Afriki jih je umrlo štirinajst, večina v Tuniziji. Le za Antona Vatovca z Ostrožnega Brda je znan kraj pokopa. Padel je v znameniti drugi bitki pri El-Alameinu in je pokopan na pokopališču Sidi Abd El-Rahman v Egiptu. Na malaričnem otoku Sardinija jih je umrlo trinajst, na Siciliji devet, večina v času invazije anglo-ameriških vojaških sil.

⁶⁵ INZ, *Mobilizirani Slovenci*, Sistory: Zgodovina Slovenije, *Žrtve II. SV* (<https://www.sistory.si/zrtve>) (13. 2. 2021).

⁶⁶ BDCCD, Difesa.it. (https://www.difesa.it/IL_Ministro/ONORCADUTI/Pagine/Amministrativo.aspx) (5. 4. 2023).

⁶⁷ Številčna primerjava je bila izvedena na podlagi poimenskega seznama žrtev druge svetovne vojne, ki ga je objavila Vlasta Beltram (*Svet*, 2021).

⁶⁸ Uršič, Mrtvi in pogrešani, str. 39.

Na Apeninskem polotoku jih je umrlo osem, prav toliko na domačih tleh večinoma zaradi obolenosti v vojski. Manj, tj. šest, jih je umrlo v Grčiji, pet jih je utonilo na bombardiranih ladjah v Sredozemlju, na Hrvaškem sta umrla dva. V nemškem ujetništvu jih je umrlo pet. Na spletnem portalu *Dimenticati di stato: I Caduti sepolti nei cimiteri militari italiani in Germania, Austria e Polonia* so navedeni »Italijani iz Istre, Julijske krajine, Reke in Dalmacije«, ki so pokopani na vojaških pokopališčih v Avstriji, Nemčiji in na Poljskem. Med »Italijani« je tudi Franc Pugelj z Velike Bukovice, ki je umrl v ujetništvu v mestu Zgorzelec/Görlitz v Šleziji, pokopan pa je na italijanskem vojaškem pokopališču Bielany v Varšavi.⁶⁹ V ujetništvu anglo-ameriških sil v Veliki Britaniji, Indiji in ZDA so umrli trije, med njimi Anton Zadel, rojen leta 1908 v Podbežah, ki je umrl leta 1944. Na spletni strani *Find a Grave* je naveden kraj pokopa na pokopališču italijanskih vojnih ujetnikov iz druge svetovne vojne v kraju Fort Gordon, Richmond County v zvezni državi Georgia, priložene pa so tudi fotografije oskrbovanega groba.⁷⁰ Za tri, ki so umrli na afriški celini leta 1945, predvidevamo, da so umrli v ujetništvu zavezniških sil. Za dvanajst umrlih kraji smrti še vedno niso znani.

Na italijanskih spletnih seznamih so imena in priimki slovenskih žrtev v italijanski vojaški suknji še vedno izpisani v poitalijančeni obliki, zaradi česar je iskanje lahko težavno. Za primer navajam Ivana Sušanja iz Dolenj, ki je pripadal letalskim enotam in umrl 29. avgusta 1943. Na spletni strani *Per non dimenticare, elenco dei caduti Italiani in Egeo*,⁷¹ na kateri so podatki o žrtvah med italijanskimi vojaki, ki so izgubili življenje na egejskih otokih Dodekanez, je naveden kot *Giovanni Strino*, v italijanskem spletnem registru na portalu ministrstva za obrambo pa kot *Giovanni Susani*. Na tem seznamu je kot kraj smrti navedena Grčija ali Dodekanez, v slovenskem registru pa kot kraj smrti in kraj pokopa otok Rodos.⁷²

Iz kategorizacije po letih smrti je razvidno, da jih je največ, tj. 74, umrlo v letih 1942 in 1943, v času odločilnih vojaških operacij na severnoafriški in vzhodni fronti, pa tudi v času invazije na Sicilijo in začetka vzpostavitve fronte v Evropi. Leta 1941 jih je umrlo osem, leta 1944 devet in v zadnjem letu vojne pet. Za enajst umrlih leto smrti še vedno ni znano.

*Fotografija Alojza Tomšiča z Bača: svojci so po 76 letih našli njegov prvotni grob. Kljub skoraj osim desetletjem po drugi svetovni vojni so želje svojcev po iskanju grobov prednikov še vedno žive. Kako zapleteno je lahko iskanje groba, dokazuje primer prizadevanja Boštjana Gerka z družino v iskanju kraja pokopa prastrica Alojzija Tomšiča. Po pripovedovanju je sporočilo o Alojzovi smrti družino doletelo na god sv. Marjete, 20. julija 1943. Alojz, vojak italijanskih oboroženih sil, naj bi bil v taboru, ki so ga bombardirale anglo-ameriške sile. Pokopan naj bi bil v mestu Salemi oziroma na območju mesta Trapani na Siciliji, kar je navedel tudi župnik Janez Krstnik Kalan v Repertoriumu Župnije Knežak. V slovenskem spletnem registru žrtev druge svetovne vojne je kot kraj smrti navedeno mesto Salerno v Kampanji in 13. junij 1943 kot datum smrti oziroma izginotja. Vir za ta podatek je bil izpisan iz Matične knjige umrlih. V spletnem registru italijanskega ministrstva za obrambo je kot kraj smrti navedena Italija, kot datum smrti pa 12. julij 1943. Podatek, ki je potrdil vedenje svojcev, da je Alojzij umrl v kraju Salemi na Siciliji, je s spletnega seznama žrtev *Elenco Caduti Italiani in Sicilia*, ki ga je objavil zgodovinar Lorenzo Bovi. Družina Boštjana Gerka je leta 2019 obiskala Salemi. Uslužbenec pokopališča je v računalniški bazi res našel Alojza Tomšiča, a s pripisom, da je bil leta 1964 prekopan, njegovi posmrtni ostanki pa preneseni v Palermo. Tam ga med preverjanjem seznamov niso našli. Kljub temu je na pokopališču v kraju Salemi še vedno grobnica, na kateri je, sicer z napako pri navedbi priimka, na marmorni plošči izklesano ime Luigi Tonisich (MNSZS, Osebná zapuščina Alojza Tomšiča – evidentirano gradivo, izvirnik brani Boštjan Gerke).*

⁶⁹ *Dimenticati di Stato*, Francesco Pugelli (<https://dimenticatidistato.com/2017/02/05/italiani-distria-giulia-fiume-e-dalmazia-sepolti-nei-cimiteri-militari-italiani-in-austria-germania-e-polonia/>) (6. 2. 2012).

⁷⁰ *Find a Grave: Antonio Zadel* (<https://www.findagrave.com/memorial/16819347/antonio-zadel>) (19. 1. 2023).

⁷¹ *Dodecaneso. Per non dimenticare* (<https://www.dodecaneso.org/content/elenco-dei-caduti-italiani-in-eggeo/>) (13. 1. 2021).

⁷² Uršič, Mrtvi in pogrešani, str. 97.

Sklep

V življenja fantov, mož in njihovih družin na Ilirskobistriškem sta med letoma 1922 in 1943 zarezali vojaška dolžnost služenja italijanskim oboroženim silam ter odvedba mladoletnikov in vojaških obveznikov v posebne bataljone italijanske vojske. Rojeni med letoma 1901 in 1923 so odhajali v oborožene sile Kraljevine Italije, ki je postala njihova država, a ne domovina. Srečevali so se z najhujšimi vojnimi preizkušnjami, od kolonialne vojne v eksotični Etiopiji do vojskovanja v puščavah severne Afrike in mrzlih stepah Sovjetske zveze, kjer so bili med drugo svetovno vojno neposredno vpeti v največje vojaške operacije

v svetovnem merilu. Strah pred smrtjo na etiopskem bojišču je leta 1935 sprožil prve izraziteje ilegalne izselitve devetinštiridesetih ubežnikov. Demografsko podoba in življenje družin pa je dodatno osiromašilo 107 umrlih in pogrešanih med drugo svetovno vojno. Za večino je kraj pokopa oziroma kraj groba 78 let po končani vojni še vedno neznan, medtem ko so kraji ali države smrti za večino poznane. Razsežnosti mobiliziranih in zajetih ter mladoletnikov v posebnih bataljonih so z geografskega, viktimološkega in izkušnjskega vidika izjemne. Izbrane izjave preživelih odstirajo širino osebnih izkušenj, presenečajo s protislovji ter predstavljajo okoliščine in načine posameznikovega delovanja in preživetja.

Umrli in pogrešani v italijanskih oboroženih silah in v ujetništvu med 2. svetovno vojno⁷³

Leto / kraj smrti oz. pogrešanosti	APENINSKI POLOTOK	SICILIJA	SARDINIJA
1941	Franc Tomšič (ZDA, 1912, preb. Koritnice–1941/1942?, Percia/Pescia) ⁷⁴		Janez Šabec (Ratečevo brdo, 1913–Cagliari)
1942	Severin Dorz (Vas, 1922, preb. Trnovo–Treviso), Jože Gustinčič (Rjavče, 1922–Piemonte) ⁷⁵	Srečko Batista (Ilirska Bistrica, ?–Catania), Franc Renko (Brce, 1909–Palermo), ⁷⁶ Leopold Škrabolje (Il. Bistrica, 1910–Sicilija)	Franc Grlj (Studena Gora, 1914–Sardinija, 1942), Anton Štemberger (Sušak, 1915–Sardinija)
1943	Jože Baša (Vrbovo, ?–Taranto), Jože Gustinčič (Rjavče, 1908–Taranto), Ivan Rudolf Kovačič (Sabonje, 1921–Imola), Ivan Logar (Vrbovo, 1905–Kalabrija)	Franc Hrabar (Veliko Brdo, 1893–Palermo), Marjan Hrvat (Reka, 1922, preb. Il. Bistrica–Sicilija), Jožef Kernel (Koseze, 1923–Catania), Jožef Stanič (Podgrad, 1913–Modica), Alojz Tomšič (Bača, 1922–Salemi), ⁷⁷ Franc Zadnik (Pregarje, 1912–Trapani) ⁷⁸	Ivan Bergoč (Knežak, ?–Sardinija), Leopold Konestabo (Pregarje, 1922–Sardinija), Anton Kuret (Pregarje, 1905–Ittiri), Matija Cvetko Novak (Smrje, ?–Catania), Jakob Šajn (Knežak, 1914–Sardinija) ⁷⁹
1944	Teodor Celin (Podgraje, 1920–Popoli) ⁸⁰		Anton Vrh (Šembije, 1914–Cagliari), ⁸¹ Anton Zadnik (Pregarje, 1922–Sardinija)
1945			Stanislav Barbiš (Knežak, 1923–Cagliari) ⁸²
Neznano kdaj			Peter Kuret (Pregarje, ?–Sardinija, ?), Milan Petrač (Sabonje, ?–Olbia) ⁸³

⁷³ Podatki v razpredelnicah so iz slovenske nacionalne zbirke Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej: INZ, *Mobilizirani Slovenci v italijansko vojsko* (Excelov dokument) iz Interne baze INZ, *Sistory: Zgodovina Slovenije, Žrtve II. SV.* (<https://www.sistory.si/zrtve>). Podatki iz drugih virov so posebej navedeni v sprot-nih opombah.

⁷⁴ *Sistory, Žrtve II. SV.*: »Percia« [Kalabrija]; Ž K SA: »Umrli v Percia, 20. 5. 1941.« [Toskana].

⁷⁵ Ž H SA: »Ospedale Civile Biella Vercelli (Piemonte).«, umrl 25. 1. 1942.

⁷⁶ INZ, *Mobilizirani*: »1942«; Beltram, *Svet*, str. 258: »Umrli v Palermu na Siciliji kot nemški ujetnik.« Leto smrti in podatek o ujetništvu sta vprašljiva.

⁷⁷ Glej podnapis v tem prispevku pod fotografijo Alojza Tomšiča z Bača.

⁷⁸ Bovi, *Elenco, Francesco Zadnich*: »Messina«.

⁷⁹ *Sistory, Žrtve II. SV.*: »28. 2. 1942«; Ž K, SA: 21. 3. 1943, »Sardinija, ustreljen.«

⁸⁰ BDCB, *Teodoro Celin*.

⁸¹ Ž K SA: »Umrli v bolnišnici na Sardiniji kot vojak.«

⁸² Ž K SA.

⁸³ Beltram, *Svet*, str. 257: »Umrli zaradi malarije v italijanski vojski v Olbia.«

Leto / kraj smrti oz. pogrešanosti	AFRIKA	ZSSR (V VOJSKI IN V SOVJETSKEM UJETNIŠTVU)
1941	Jože Baša (Jasen, 1913–Libija), ⁸⁴ Alojzij Sterle? (Bač, 1917–Tunizija), ⁸⁵	
1942	Jože Mahne (Rjavče, 1910–Tunizija), ⁸⁶ Jože Mavrič (Trst, 1911, preb. Hrušica–Egipt), ⁸⁷ Jože Šajn (Knežak, 1921–Egipt), ⁸⁸ Anton Vatovec (Košana, 1922, preb. Ostrožno brdo–El Alamein, Egipt, pokop. Sidi Abd El-Rahman)	Stanislav Andrej Barbiš (Šembije, 1919–Rusija), ⁸⁹ Branko Brinšek (Trnovo, 1918–Rusija), Dušan Butinar (Podgrad, 1920–?), ⁹⁰ Natan Anton Hrvat (Reka, 1920, preb. Gornji Zemon–Stalingrad/Volgograd), Ivan Iskra (Dolenje pri Jelšanah, 1920–Rusija), Miroslav Kastelic (Dobropolje, 1921–Luhansk Voroshilovgrad/Luhansk, Ukrajina), Rudolf Kocjančič (Tominje, 1914–?) ⁹¹ , Ivan Polh (Harije, 1910–Rusija), Božidar Pavel Simončič (Ilirska Bistrica, 1922–vzhodna fronta), Ivan Stopar (Dolenje pri Jelšanah, 1916–Rusija), Ludvik Škrab (Il. Bistrica, 1913–Rusija) ⁹² , Anton Valenčič (Huje, 1921–ruska fronta)
1943	Anton Batista (Velika Bukovica, 1919–Oglat el Melah, Tunizija), Jože Bubnič (Starod, ?–Afrika), Vladislav Fatur (Bač, 1921–Mareth, Tunizija), ⁹³ Anton Gombač (Zarečje, 1916–Sfax, Tunizija), ⁹⁴ Anton Jagodnik (Tominje, 1922–Tunizija?), ⁹⁵ Franc Viktor Mežnar (Soze, 1919–Tunizija?), ⁹⁶ Ivan Tomažič (Huje, 1922–Tunizija), ⁹⁷ Alojz Volk (Velika Bukovica, 1921–Tunizija) ⁹⁸	Milan Karel Dekleva (Novokračine, 1920–Rusija), ⁹⁹ Florjan Cvetko Kinkela (Jelšane, 1915–Rusija), Ivan Olenik (Prem, 1921–Stalingrad/Volgograd), Jože Škerl (Knežak, 1914–Rusija), ¹⁰⁰ Ivan Rudolf Štemberger (Vrbovo, 1920–Rusija), ¹⁰¹ Anton Udovič (Jelšane, 1920–?, Rusija) ¹⁰²
1945		Ivan Jožef Čekada (Dolenje pri Jelšanah, 1921–Rusija) ¹⁰³
Neznano kdaj		Jože Ivan Fidel (Sušak, 1916–?) ¹⁰⁴

⁸⁴ BDCD, *Giuseppe Bassa*.

⁸⁵ *SIStory, Žrtve II. SV.*: ni naveden; Ž K R: »Bellevue (Dubosville) Tunis de victoires.« Podatek, da je umrl kot pripadnik italijanske vojske, manjka.

⁸⁶ BDCD, *Giuseppe Mahne*; *SIStory, Žrtve II. SV.*: »pri Kairu«.

⁸⁷ BDCD, *Giuseppe Maurich*; Beltram, *Svet*, str. 257: »Umrli v Libiji, 27. 7. 1942, zaradi vročine.«

⁸⁸ *SIStory, Žrtve II. SV.*: »Vojna bolnica 811«; Ž K SA: »Padel v Afriki«; Ž K MK: »Ranjen v Egiptu–Barce–Afrika, Ospedale da Campo.«

⁸⁹ Ž K SA: »Poročen v Rusiji.«

⁹⁰ *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe kraja smrti oz. izginotja; Beltram, *Svet*, str. 254: »Padel leta 1942 na ruski fronti.«

⁹¹ *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe kraja smrti oz. izginotja; Beltram, *Svet*, str. 256: »Umrli decembra 1942 na ruski fronti.«

⁹² ŠAK Ž Ibi SA 8: »V Rusiji pogrešan«, roj. 1912.

⁹³ Ž K SA: »1942«.

⁹⁴ Beltram, *Svet*, str. 255: »Umrli leta 1943 v Afriki, ko je stopil na mino.«

⁹⁵ BDCD, *Antonio Jagodnik*; *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe kraja smrti oz. izginotja; Beltram, *Svet*, str. 256: »Umrli marca 1943 v Tuniziji.«

⁹⁶ *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe kraja smrti oz. izginotja; Beltram, str. 257: »Umrli maja 1943 v Tuniziji.«

⁹⁷ BDCD, *Giovanni Tomasich*.

⁹⁸ BDCD, *Luigi Volk*; *SIStory, Žrtve II. SV.*: »Sredozemsko morje na poti v Tunis.«

⁹⁹ BDCD, *Emilio Decleva*; *SIStory, Žrtve II. SV.*: »1942«.

¹⁰⁰ *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe; Ž K R: »V Rusiji, 10. 2. 1943.« Podatek, da je umrl kot pripadnik italijanske vojske, manjka.

¹⁰¹ ŠAK Ž Ibi SA 9: »Pogrešan v Rusiji.«

¹⁰² BDCD, *Antonio Udovic*: brez navedbe kraja smrti oz. izginotja, »1943«; Ž J SA: »Pogrešan od decembra, v 8. armadnem korpusu, rusko bojišče 1942.«; Beltram, *Svet*, str. 258: »Padel decembra 1942 v Rusiji.«

¹⁰³ Beltram, *Svet*, str. 255: »Padel v Rusiji.«

¹⁰⁴ BDCD, *SIStory, Žrtve II. SV.*: brez navedbe; Beltram, *Svet*, str. 255: »Padel na ruski fronti.«

Leto / kraj smrti oz. pogrešanosti	SLOVENIJA	HRVAŠKA	GRČIJA
1941	Ivan Rojc (Vrbica, 1918–Vrbica)	Milan Matija Dekleva (Novokračine, 1912–Ičići) ¹⁰⁵	
1942	Milan Volk (Ostrožno Brdo, 1920–Ostrožno Brdo/Rusija?) ¹⁰⁶		
1943	Josip Benčič (Bač, ?–Bač), Alojz Rojc (Vrbica, 1915–Slovenija), Pavel Maljevac (Zabiče, 1922) ¹⁰⁷		Jožef Primc (Velika Bukovica, 1923–Grčija), Ivan Sušanj (Dolenje pri Jelšanah, 1923–Rodos), Dušan Štumf (Jelšane, 1923–Rodos), Ivan Ujčić (Veliko Brdo, 1923–Rodos), Jože Vičič (Gornji Zemon, 1923–Rodos)
1944	Anton Bevčič (Dolnji Zemon, ?–Dolnji Zemon?)	Franc Stopar (Pavlica, 1919–Opatija)	
1945	Cvetko Prelog (Zarečje, 1921) ¹⁰⁸		
Neznano kdaj	Jože Boštjančič (Velika Bukovica, 1926) ¹⁰⁹		Milan Torjan (Harije, ?–Rodos)

Leto / kraj smrti oz. pogrešanosti	SREDOZEMLJE (UTONILI)	V NEMŠKEM UJETNIŠTVU	V ANGLO-AMERIŠKEM UJETNIŠTVU	NEZNANO KJE
1941	Anton Kirn (Topolc, 1912–Afrika/Sredozemsko morje?) ¹¹⁰ , Anton Lever (Pregarje, 1919–Sredozemsko morje) ¹¹¹			
1942	Anton Štefan Jenko (Topolc, 1911–, Sredozemsko morje) ¹¹²			Franc Peloza (Starod, ?–)
1943	Milan Lavrenčič (Dolnji Zemon, 1923–Grčija, 1943) ¹¹³ , Ludvik Šircelj (Harije, 1912–Rodos) ¹¹⁴	Stanislav Novak (Dolnji Zemon, 1922–?) ¹¹⁵ , Franc Rudolf Bevčič (Dolnji Zemon, 1920–Grčija?) ¹¹⁶	Anton Penko (Podstenje, ?–Velika Britanija), Franc Selez (Prem, ?–Bombaj, Indija) ¹¹⁷	Alojzij Barba (Podbeže, 1921), Ludvik Benigar (Trnovo, 1922), Josip Janežič (Zarečje, 1905), Ivan Lavrenčič (Dolnji Zemon, ?), Jože Štemberger (Vrbica, ?)

¹⁰⁵ *SIstory*, *Žrtve II. SV.*: »18. 1. 1941«; Ž J LD: »Umrli v vojni bolnici v Ičićih (Opatija).« Umrli 18. 1. 1942, pokopan 21. 1. 1942.

¹⁰⁶ Beltram, *Svet*, str. 259: »Padel 27. 12. 1942 v Rusiji.« *SIstory*, *Žrtve II. SV.*: »Ostrožno Brdo«.

¹⁰⁷ Beltram, *Svet*, str. 291: »Zbolel v italijanski vojski, umrl 30. 8. 1943 v Zabičah.«

¹⁰⁸ Beltram, *Svet*, str. 291: »Zbolel kot italijanski vojak, se zdravil v bolnišnicah, umrl doma 21. 2. 1945.«

¹⁰⁹ Beltram, *Svet*, str. 290: »Februarja 1943 je bil prisilno mobiliziran v italijansko vojsko, kjer je zbolel in kmalu doma umrl.«

¹¹⁰ Beltram, *Svet*, str. 256: »R. 1912, v Afriki je leta 1941 postal britanski vojni ujetnik, na vožnji z ladjo so jih Nemci bombardirali in potopili.«

¹¹¹ Beltram, *Svet*, str. 256: »Utonil 24. 5. 1941 v Sredozemskem morju na poti v Afriko.«

¹¹² Beltram, *Svet*, str. 256: »Potonil z ladjo leta 1942 med Sicilijo in Tunizijo.«

¹¹³ Beltram, *Svet*, str. 256: »Potonil z ladjo leta 1943 v Grčiji.«

¹¹⁴ Beltram, *Svet*, str. 258: »Utonil na poti iz Grčije v Italijo.«

¹¹⁵ *BDCD*, *Stanislav Novak*; Beltram, *Svet*, str. 257: »Ubili Nemci septembra 1943 na poti iz Grčije v Italijo.«

¹¹⁶ Beltram, *Svet*, str. 254: »Ubili Nemci leta 1943 na poti iz Grčije v Italijo.«

¹¹⁷ *SIstory*, *Žrtve II. SV.*: naveden s priimkom Seler. Predvideva se napako pri izpisu priimka. Ž IB SA Prem: priimek Selez.

1944		Jožef Maljevac (Veliko Brdo, 1907–Nemčija?) ¹¹⁸ , Stanislav Potepan (Mala Bukovica, 1923–Ravensbrück) ¹¹⁹ , Franc Pugelj (Velika Bukovica, 1916–Görlitz/Gross-Rosen, pokop. Bielany, Varšava) ¹²⁰	Anton Zadel (Podbeže, 1908–Fort Gordon, Georgia, ZDA) ¹²¹	
1945			Jožef Iskra? (Zabiče, ?–Afrika) ¹²² , Janez Šircelj? (Bač, 1908–Egipt) ¹²³ , Josip Ujčić (Starod, ?–Afrika) ¹²⁴	
Neznano kdaj				Milan Barbiš (preb. Jelšane, ?), Anton Primc (Tominje, 1907) ¹²⁵ , Jože Prosen (Kuteževo, 1919), Stanislav Šajn (Kuteževo, 1922) ¹²⁶ , Jožef Štemberger? (Novokračine, 1928) ¹²⁷ , Franc Uljančič (Mala Bukovica, ?)

¹¹⁸ Beltram, *Svet*, str. 266: »R. 1907, kmet, Nemci zajeli v Grčiji kot italijanskega vojaka, umrl leta 1944 v nemški internaciji.«

¹¹⁹ Beltram, *Svet*, str. 267: »Zajet kot italijanski vojak in interniran, umrl 12. 5. 1944 v taborišču Ravensbrück.«

¹²⁰ *Dimenticati di Stato*, Francesco Pugelli; Beltram, *Svet*, str. 267: »Zajet v Grčiji kot italijanski vojak in interniran, umrl 21. 11. 1944 v taborišču Görlitz/Gross-Rosen (Nemčija).«

¹²¹ *Find a grave*, Antonio Zadel; *SIstory*, *Žrtve II. SV.*: »Charlston, ZDA«; Beltram, *Svet*, str. 271: »Umrl v nemškem ujetništvu kot italijanski vojak.«

¹²² Podatek, da je umrl kot italijanski vojak v ujetništvu, manjka.

¹²³ *SIstory*, *Žrtve II. SV.*: brez navedbe; *Ž K Repertorium*: »[?] Egipt«. Podatek, da je umrl kot italijanski vojak v ujetništvu, manjka.

¹²⁴ Podatek, da je umrl kot italijanski vojak v ujetništvu, manjka.

¹²⁵ *SIstory*, *Žrtve II. SV.*: brez navedbe; Beltram, *Svet*, str. 257: »Umrl v italijanski vojski.«

¹²⁶ Beltram, *Svet*, str. 258: »R. 1922, kmet, umrl v italijanski vojski.«

¹²⁷ Po podatkih INZ je uvrščen med umrle v italijanski vojski. Predvideva se napako pri izpisu letnice rojstva ali pri kategorizaciji med žrtve v italijanski vojski. Ž J SA: Jožef Štemberger, roj. 15. 6. 1928, umrl 30. 4. 1944 »na Dunaju glasom mrtvaškega lista dunajske bolnice.«

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ACS – Archivio Centrale dello Stato (Osrednji državni arhiv v Rimu)

PS C1: Mobilitazione classe 1911, 1935–1936, b. 4, fasc. 11/3.

DOC D 6 75: *Annuario Generale d'Italia e dell'Impero Italiano, 1940–1941*. Torino: Ditta Fratelli Pozzo.

INZ – Inštitut za novejšo zgodovino

Mobilizirani Slovenci v italijansko vojsko (Exce-lov dokument) iz Interne baze Inštituta za novejšo zgodovino: Tadeja Tominšek Čehulič, Mojca Šorn, Marta Rendla, Dunja Dobaja: Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej [Zbirka]. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, [1997–] na dan 23. 7. 2020.

Knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica

Domoznanski oddelek, razglednica Villa del Nevoso – *Caserme Artiglieria Caporale Antonio Trua*, Ediz. Cartoleria C. Marozzi, Villa del Nevoso, inv. št. 6698.

MNSZS – Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije

Zbirka Osebnih zapuščin – podarjeno gradivo
Osebnostna zapuščina Antona Poklarja. Podaril Joško Dekleva, 12. 6. 2014.

Zbirka Osebnih zapuščin – evidentirano gradivo
Osebnostna zapuščina družine Barbo – evidentirano 29. 6. 2023. Izvirnik hrani Elka Seles.
Osebnostna zapuščina Stanislava Penka, evidentirano 5. 6. 2023. Izvirnik hrani Stanislav Penko.
Osebnostna zapuščina Franca Smrdelja, evidentirano 23. 6. 2011. Izvirnik hrani družina Franca Smrdelja.

Osebnostna zapuščina Ivana Smrdelja, evidentirano gradivo, 10. 8. 2017. Izvirnik hrani Darko Urbančič.

Osebnostna zapuščina Alojza Tomšiča, evidentirano gradivo, 22. 5. in 9. 10. 2019. Izvirnik hrani Boštjan Gerk.

Osebnostna zapuščina Franca Tomšiča, evidentirano 26. 3. 2007. Izvirnik hrani Joško Tomšič.

Zbirka Ustni viri (ZUV)

Frank Francelj, avdioposnetek pričevanja, 18. 2. 2008, vodenje intervjuja in snemanje: Irena Uršič.

Gulja Franc, avdioposnetek pričevanja, 7. 3. 2007, vodenje intervjuja in snemanje: Irena Uršič.

Jenko Stanko, avdioposnetek pričevanja, 7. 11. 2008, vodenje intervjuja in snemanje: Irena Uršič.

Smrdelj Franc, videoposnetek pričevanja, 21. 6. 2011, vodenje intervjuja: Irena Uršič, snemanje: Vasten Valič.

Smrdelj Ivan, videoposnetek pričevanja, 10. 8. 2017, vodenje intervjuja: Irena Uršič, snemanje: Vasten Valič.

Tomšič Albert, avdioposnetek pričevanja, 28. 12. 2007 in 23. 1. 2008, vodenje intervjuja in snemanje: Irena Uršič.

Tomšič Franc, avdioposnetek pričevanja, 22. 2. 2007, vodenje intervjuja in snemanje: Irena Uršič, videoposnetek pričevanja, 18. 8. 2009, vodenje intervjuja: Irena Uršič, snemanje: Filmservis.

ŠAK – Škofjski arhiv Koper

Ž Ibi SA 8: Župnija Ilirska Bistrica, Status Animarum 8: Trnovo, Bistrica

Ž Ibi SA 9: Župnija Ilirska Bistrica, Status Animarum 9: Jablanica, Jasen, Vrbica, Vrbovo, Gornji Zemon, (Dolnji Zemon)

Ž Ibi SA 10: Župnija Ilirska Bistrica, Status Animarum 10: Brce, (Topolec), Dobropolje, Zarečica, (Šembije), Zarečje

Ž H – Župnija Hrušica

SA – Status Animarum: Pregarje, Brezovo Brdo, Gabrk, Erjavče [danes Rjavče], Huje, Prelože, Tatre, Zajelšje

Ž IB – Župnija Ilirska Bistrica

SA – Status Animarum (IV. Stan duš, fare na Premu, od 1880 dalje)

Ž J – Župnija Jelšane

LD – Liber Defunctorum

SA – Status Animarum: Brce, Brdo, Dolenje, Jelšane

Ž K – Župnija Knežak

SA – Status Animarum

R – Repertorium

MK – Mrliška knjiga

ČASOPISI

Goriška straža, 1922.

Istra, 1935.

OBJAVLJENI VIRI

Regio Decreto 1° ottobre 1923, n. 2185. Ordinamento dei gradi scolastici e dei programmi didattici dell'istruzione elementare. *Gazzetta Ufficiale*, 24. 10. 1923, št. 250, str. 6505–6507.

- Regio Decreto 27 maggio 1923, n. 1309, che riforma il servizio della leva del Regio esercito. *Gazzetta Ufficiale*, 26. 6. 1923, št. 149, str. 5015–5018.
- Regio Decreto 30 dicembre 1923, n. 2985, Modificazioni al R. decreto 27 maggio 1923, n. 1309, sulla riforma del servizio della leva. *Gazzetta Ufficiale*, 24. 1. 1924, št. 20, str. 393–394.
- Primo manuale legislativo per la sistemazione giuridica delle nuove provincie*. Roma: La giustizia sociale, 1923.
- Testo Unico delle disposizioni legislative sul Reclutamento del Regio Esercito. *Gazzetta Ufficiale*, 16. 4. 1938, št. 88, str. 1–22.

LITERATURA

- Beltram, Vlasta: *Svet med Snežnikom in Slavnikom med drugo svetovno vojno. Knjiga I*. Koper: Pokrajinski arhiv Koper, 2021.
- Biasizzo, Helena in Grbec, Petra: Lepa (gobavost). *Medicinski razgledi* 59, 2020, št. 1, str. 39–51.
- Fatur, Silvo: *Zagorje in drugi zgornjepivški kraji. Zgodovinsko berilo*. Koper: Libris, 2008.
- Galfetti, Aldo: Il servizio di sanità nella guerra d'Etiopia. *Rivista Militare Ticinese* 10, 1937, št. 6, str. 37–39.
- Ghisleri, Arcangelo: *Atlantico storico d'Italia*. Bergamo: Istituto Italiano d'arti grafiche, 1923.
- Ilari, Virgilio: *Storia del servizio militare in Italia. Volume Terzo. »Nazione militare« e »Fronte del lavoro« (1919–1943)*. Roma: Centro militare di studi strategici, 1990.
- Kacin Wohinz, Milica: »Ob 'abesinski' vojni«. *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, 1997, št. 2, str. 123–39.
- Kacin Wohinz, Milica in Verginella, Marta: *Primorski upor fašizmu 1920–1941*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica, 2008.
- Krebelj, Jana: *Slovenci in abesinska vojna – vojna v luči slovenskih časopisov Jutro in Slovenec* (diplomsko delo). Ljubljana, 2004.
- Marušič, Branko: Slovenci v italijanski vojski v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. *Izvestje raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, št. 8, 2011, str. 4–10.
- Nuovo dizionario dei comuni e frazioni di comune del Regno d'Italia*. Roma: Carlo Voghera, 1938.
- Perini, Sara: *Battaglioni speciali – Posebni bataljoni – Slav company, 1940–1945*. Opčine: Slovensko kulturno društvo Tabor, Knjižnica Pinko Tomažič in tovariši, 2004.
- Perselli, Guerino: *I Censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936*. Trieste, Rovigno: Unione Italiana - Fiume, Università Popolare di Trieste, 1993 (Etnia, IV).
- Rainero, Romain H. in Alberini, Paolo: *Le forze armate e la nazione Italiana: 1915–1943*. Rim: Ufficio Storico della Difesa, 2004.
- Sardoč, Dorče: *Tigrova sled, pričevanje o uporih primorskih ljudi pod fašizmom*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, Koper: Lipa, 1983.
- Sedmak, Drago: Mobilizacije v italijansko vojsko. *Primorska srečanja*, 318–319, 2007, str. 41–64.
- Uršič, Irena: Dragoceni odzivi na objavljene sezname pomagajo k resnici in zadoščenju. *Primorske novice*, 10. 2. 2023.
- Uršič, Irena: Mrtvi in pogrešani Slovenci v italijanskih oboroženih silah in vojnem ujetništvu med drugo svetovno vojno: izpraševanja o virih, številu, imenih. *Prispevki za novejšo zgodovino* 61, 2021, št. 1, str. 86–101. DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.61.1.04>

SPLETNI VIRI

- BDCD – Banca Dati dei Caduti e Dispersi 2^a guerra Mondiale – Difesa.it: https://www.difesa.it/IL_Ministro/ONORCADUTI/Pagine/Amministrativo.aspx.
- Bovi, Lorenzo: *Elenco Caduti Italiani in Sicilia*: <http://www.lambadioria.it/caduti/Elenco%20Caduti/elenco%20caduti.html>.
- Dimenticati di Stato. I Caduti sepolti nei cimiteri militari italiani in Germania, Austria e Polonia*: <https://dimenticadistato.com/2017/02/05/italiani-distria-giulia-fiume-e-dalmazia-sepolti-nei-cimiteri-militari-italiani-in-austria-germania-e-polonia/>.
- Dodecaneso. Per non dimenticare, Elenco dei Caduti italiani in Egeo*: <https://www.dodecaneso.org/content/elenco-dei-caduti-italiani-in-eggeo/>
- Find a Grave, Memorials, Antonio Zadel*: <https://www.findagrave.com/memorial/16819347/antonio-zadel/photo>
- Sistory: Zgodovina Slovenije, Žrtve II. SV*: <https://www.sistory.si/zrtve>.
- SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika: <https://fran.si/>
- Storia dei Comuni. Variazioni Amministrative dall'Unità d'Italia*: www.elesh.it/storiacomuni/
- Tognon, Giuseppe: La riforma Gentile*: https://www.treccani.it/enciclopedia/la-riforma-gentile_%28Croce-e-Gentile%29/.

Župnijska kronika, Župnija Knežak. Kroniko napisal župnik Janez Krstnik Kalan, prepisal župnik Alojz Milharčič.

<https://zupnija-knezak.rkc.si/index.php/zupnijska-kronika/>

S U M M A R Y

Men and boys from the Ilirska Bistrica area in Italian military uniform. From the names of deserters and dead soldiers to survivors' memoirs

The contribution focuses on men and boys from the area of present-day Municipality of Ilirska Bistrica who, between 1922 and 1943, were conscripts of the Kingdom of Italy. The Ilirska Bistrica area fell under the Julian March (It. Venezia Giulia), which became part of the Kingdom of Italy under the Treaty of Rapallo, with its inhabitants made Italian citizens and conscripts. Entering the military service with Italianized names and from an environment that the fascist regime had stripped of its national identity, they were to risk their lives for the military interests of a country that was not their homeland.

Serving in all branches of the army, they fought in Ethiopia, Spain, and Albania in the interwar period and then during the Second World War—after the Kingdom of Italy entered the war in June 1940 and until its capitulation in September 1943—in all battles in which the Italian armed forces were involved. During the Second World War, part of military conscripts of Slovenian descent were disarmed and incorporated, including minors, into special bat-

talions to prevent them from joining the resistance. The Italian-Ethiopian War (1935–1936) caused the first mobilizations and intensive illegal expulsions for military purposes, which led to the depletion of the demographic structure of the wider area of Ilirska Bistrica. The analysis of documents in the archival collection PS C1: Mobilitazione classe 1911 from the Central State Archives in Rome has provided the names of forty-nine illegally expelled men representing less than one-tenth of all persons expelled from the Julian March for military purposes. The experiential world of the conscripts during the interwar period and the Second World War is revealed by the summaries of testimonies that were obtained during the implementation of the oral history project and are currently kept by the Museum of Contemporary History of Slovenia as part of its collection of oral sources.

The contribution presents the personal experiences of Albert Tomšič from Bač, Franc Smrdelj from Ilirska Bistrica, Franc Tomšič from Koritnice, Stanko Jenko from Topolc, Ivan Smrdelj from Knežak, and Franc Gulja from Veliko Brdo. They convey the survivors' personal views of compulsory military service, including their relations with the uniformed personnel and Italian civilians, surprise with their contradictions, and present images that have become ingrained in their memories. According to victimological sources, during the Second World War, 107 boys and men from the Ilirska Bistrica area died as members of the Italian armed forces and special battalions of the Italian army, as prisoners of war of both the Allied Forces and Axis Powers, or at home of diseases contracted in the Italian army. Seventy-eight years after the end of the Second World War, the places or countries of their death in Europe, Africa, Asia, and North America are generally known, whereas the places of their burials or graves remain largely unknown.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)
UDK 94(497.4)